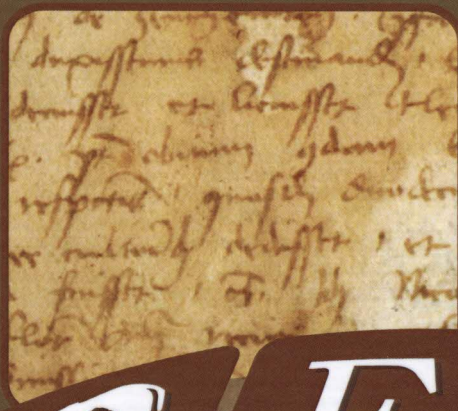

ELŐADÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJÁN
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET I. SZAKOSZTÁLYÁBAN

CERTAMEN IV.

NYELV-, IRODALOM-
NÉPRAJZTUDOMÁNY
MŰVÉSZETTÖRTÉNET, TÖRTÉNELEM

2017

CERTAMEN IV.

ELŐADÁSOK A MAGYAR TUDOMÁNY NAPJÁN
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
I. SZAKOSZTÁLYÁBAN

Szerkesztette
EGYED EMESE, GÁLFI EMŐKE, WEISZ ATTILA

Kolozsvár, 2017

A kötet megjelenését támogatták:

Szerkesztette: Egyed Emese, Gálfi Emőke, Weisz Attila

© Szerzők, 2017

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület
Felelős kiadó: Biró Annamária

A tanulmányok szövegét korrektúrázta: András Zselyke
Tördelőszerkesztő: Virág Péter
Borítóterv: Idea Plus

Nyomdai munkálatok: IDEA Nyomda, Kolozsvár
Felelős vezető: Nagy Péter

ISSN 2393 – 4328

TARTALOM

Bevezető szavak.....	9
Introducere	
Introduction	
I. NYELV-, IRODALOM-, SZÍNHÁZ-, NEVELÉSTUDOMÁNY ÉS SAJTÓTÖRTÉNET	
DEMETER VOLKÁN Júlia	
Egy elkötelezett tudós tanító – Szatmárnémeti Mihály (1638–1689) „írói programja”..	13
A Dedicated Scholar and Teacher – Mihály Szatmárnémeti’s (1638–1689) ‘Literary Program’	
Un dascăl convins – Programul scriitoricesc al lui Mihály Szatmárnémeti (1638–1689)	
PAPP Kinga	
„Jól meghalásnak mestersége”. Egy ismeretlen 17. századi halotti beszéd Tarpai Szilágyi	
Andrástól.....	29
András Tarpai Szilágyi’s Unknown Funeral Oration: ‘Jól meghalásnak mestersége’	
„Jól meghalásnak mestersége”. Un discurs funerar necunoscut al lui András Tarpai Szilágyi	
KERTI József	
„A Magyar Parnaszszus virágjai”. Aranka György kéziratos versgyűjteményének	
paratextusai.....	37
‘The Flowers of the Hungarian Parnassus’. The Paratexts of György Aranka’s Collection of Poetry	
„Florile Parnasului Maghiar”. Paratextele colecției de poezii a lui György Aranka	
SÓFALVI Emese	
Ruzitska György, egy kolozsvári „hangtanító” zenepedagógiai öröksége	51
The Pedagogical Legacy of a Music Teacher in Cluj (Kolozsvár/Klausenburg), Georg Ruzitska	
Moștenirea pedagogică a lui Georg Ruzitska, profesor clujean de muzică	
ILYÉS B. Hajnalka	
Szemelvények a Kolozsvári Lyceum Nyomda történetéből (1861–1864).....	71
Excerpts from the History of the Lyceum Printing House from Cluj (Kolozsvár) (1861–1864)	
Incursiune în istoria Tipografiei Lyceum din Cluj (1861–1864)	
MÉSZÁROS Zsolt	
A Magyar Bazár és a 19. századi magyar divatlapkutatás új perspektívái	81
The Magyar Bazár and the New Perspectives of the 19 th Century Hungarian Fashion Magazine	
Research	
Revista <i>Magyar Bazár</i> și noile perspective în cercetările referitoare la revistele de modă maghiare	
din secolul al XIX-lea	
VARGA P. Ildikó	
Minták, modellek, eredetiség. Egy magyar darab esete a Finn Nemzeti Színházzal	95
Patterns, Models, Originality. The Case of a Hungarian Drama at the Finnish National Theatre	
Șabloane, modele, originalitate. O piesă maghiară la Teatrul Național Finlandez	
BIRÓ Annamária	
Hatvany Lajos erdélyi útkeresései	115
Lajos Hatvany’s Transylvanian Quests	
Relațiile transilvănene ale lui Lajos Hatvany	

BALÁZS Imre József	
Déry Tibor Erdély-reprezentációiról	133
The Representations of Transylvania in the Works of Tibor Déry	
Reprezentările Transilvaniei în operele lui Tibor Déry	
MERCS István	
„A lábatlan ember például egyet se botlik...” Nagy Lajos <i>Képtelen természetrajz</i> című művéről.....	149
‘A Legless Man, for Instance, Stumbles Not at All...’ An Essay on Lajos Nagy’s Volume, Entitled <i>Nonsensical Natural History</i>	
„Omul fără fîcior, de exemplu, nu se împiedică deloc...” Despre volumul lui Lajos Nagy <i>O istorie nonsens a naturii</i>	
SZÉMAN Emese Rózsa	
Egy elfeledett élet – kicsoda Adorjánné Weress Margit?	157
A Forgotten Life – Who Margit Adorjánné Weress Was?	
O viață uitată – cine a fost Margit Weress căs. Adorján?	
BERKI Tímea	
Kiadói tervek és román irodalmi export az 1970-es években	169
Editorial Plans and the Export of the Romanian Literature in the 1970s	
Planuri editoriale și exportul literaturii române în anii 1970	
PIELDNER Judit	
Sebald, az utazó – Sebald utazói	179
Sebald, the Traveller – Sebald’s Travellers	
Sebald, călătorul – călătorii lui Sebald	
MOLNÁR BODROGI Enikő	
Nyelvek, ideológiák és kisebbségek az írott médiában.....	185
Languages, Ideologies and Minorities in the Written Media	
Limbi, ideologii și minorități în mass-media scrisă	
TAPODI Zsuzsa	
Valós, virtuális-imaginárius, fiktív két 21. századi regényben	199
Real, Virtual-Imaginary and Fictitious in Two Novels from the 21 st Century	
Real, virtual-imaginar și de natură ficțională în două romane din secolul al XXI-lea	
II. TÖRTÉNELEM, RÉGÉSZET, MŰVÉSZETTÖRTÉNET	
History, Archaeology, Art History	
NYÁRÁDI Zsolt–GÁLL Erwin	
Észrevételek az Erdélyi-medence kora középkori „nyugatiasodása” kapcsán.....	211
Some Remarks on the ‘Westernisation’ of the Transylvanian Basin	
Observații privind „occidentalizarea” Bazinului Transilvaniei	
ZSOLDOS Attila	
Az erdélyi lázadó: Ákos nembéli Mojs.....	233
The Insurgent from Transylvania: Mojs of Ákos Kindred	
Rebelul transilvan: Mojs din neamul Ákos	
WEISZ Boglárka	
Az erdélyi sókamarak ispánjai a 14. század végéig	241
The <i>Comites Camerarum Salium</i> from Transylvania until the End of the 14 th Century	
Comiții cămărilor de sare din Transilvania până la sfârșitul secolului al XIV-lea	

HEGYI Géza

- Decima Volaborum*. Az egyházi birtokokon lakó románok tizedfizetésének kérdése 257
Decima Volaborum. The Question of Tithing of Romanians Living on Church Properties
Decima Volaborum. Chestiunea dijmei plătite de românii de pe domeniile eclesiastice

W. Kovács András

- Vármegyei jegyzőkönyv és vármegyei pecsét a középkori Erdélyben?.....271
Was there a County Seal and Protocol in Medieval Transylvania?
A existat oare în Transilvania medievală protocol și sigiliu comitatens?

DÁNÉ Veronka

- Liber baronatus* a fejedelemségkori Erdélyben (1541–1658).....287
The *Liber Baronatus* in the Principality of Transylvania (1541–1658)
Liber baronatul în Principatul Transilvaniei (1541–1658)

JENEY-TÓTH Annamária

- „... Felette sok megbántódott emberek vadnak ...” I. Rákóczi György és kolozsvári kereskedői.....297
'... There Are too Many Upset People ...' Prince György Rákóczi I and his Merchants from Cluj
„... Sunt prea mulți oameni supărați ...” Principele Gheorghe Rákóczi I și negustorii lui din Cluj

PAPP Klára

- Jósika Antal báró írásai és közéleti szerepvállalása 317
The Writings and Public Activity of Baron Antal Jósika
Scrierile și activitatea publică a baronului Antal Jósika

FODOR János

- Konspiratív karrierépítés? Bernády György szabadkőművessége.....333
Careerist Conspirator? György Bernády and the Freemasonry
Carierism sau conspirație? Relațiile francmasonice ale lui György Bernády

TOTH Szilárd

- Az Országos Magyar Párt és az erdélyi parasztság viszonya: sajtókampány és ennek eredményessége a két világháború közötti magyar falusi közösségekben.....349
The Relation between the Hungarian Party and the Transylvanian Peasantry: Electoral Campaign and its Efficiency in the Interwar Hungarian Rural Communities
Relația dintre Partidul Maghiar și țărănimea maghiară din Transilvania: Campanie electorală și eficiența acesteia în comunitățile rurale maghiare în perioada interbelică

MURÁDIN Jenő

- A szobrász Kolozsvári-Szeszák Ferenc.....363
The Sculptor Ferenc Kolozsvári-Szeszák
Sculptorul Ferenc Kolozsvári-Szeszák

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK 371

- Abbreviations
Abrevieri

MUTATÓK 372

- Indexes
Indice

KÉPMELLÉKLETEK 397

- Illustrations
Ilustrații

ÉSZREVÉTELEK AZ ERDÉLYI-MEDENCE KORA KÖZÉPKORI „NYUGATIASODÁSA” KAPCSÁN

Kulcsszavak: *nyugatiasodás, akkulturációs jelenségek, migrációs jelenségek, női viselet, hajviselet*

1. AKKULTURÁCIÓS JELENSÉGEK A MAGYAR KIRÁLYSÁG TERÜLETÉN

Közhely, hogy a 10. század második felében, pontosabban Géza nagyfejedelem hatalomra jutásával, majd I. István királlyá szentelésével elkezdődött a Kárpát-medence intézményes „nyugatiasodása”, illetve nyugatosítása. De mit is értünk ezen a kifejezésen?

A Nagy Károly frank uralkodó (768–814) nevével fémjelzett Karoling-rendszer volt az első, amely a kontinens nyugati felében kialakult politikai, gazdasági és katonai hatalom határait Európa¹ keleti része felé kezdte kitolni, és amely a 8. század végére és a 9. század elejére elérte az Avar Kaganátus határait. Ezzel szorosan együttvéve beszélhetünk a Karoling-kori reneszánszról, ami egyet jelentett az egyház által működtetett iskolarendszer kialakulásával, illetve a Karoling-kultúra kiterjedésével. A nyugati, keresztény Európa – Szent Ágoston filozófiáján alapuló, keresztény szellemben burkolt értékrend, a hit, illetve a kereszténység zászlaja alatt – kezdte el politikai, kulturális, egyházi és gazdasági kiterjesztését. Más kérdés, hogy a 9. századi Kárpát-medence politikai megosztottságát tekintve a Karoling-kezdeményezés sikertelen maradt.²

* NYÁRÁDI ZSOLT (1982), doktorandusz, régész, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely. E-mail: nyaradi_zsolt@yahoo.com.

** GÁLL ERWIN (1977), PhD, régész, Vasile Pârvan Régészeti Intézet, Bukarest. E-mail: ardarichus9@gmail.com.

1 E fogalom használata azonban nagyon ambivalens. A kora középkor szintjén először az „Európa” fogalom az arab ellenség kapcsán került használatba, aztán később a Karolingok birodalmát hívták „Európának” a kortárs krónikások. Hillaire BELLOC: *Europe and the Faith*. Black House Publishing Ltd., London, 2012. 7. Ez viszont azt is jelentette, hogy a jelenlegi Európa(i Unió) a kora középkorban távolról sem felel meg az akkoriban a geopolitikai szemléletben inkább nem létező fogalomnak. Ha a Karolingok birodalmát tartjuk „Európának”, ebben az esetben a Kárpát-medence, a 9. századi Nyugat-Dunántúl bekebelezését leszámítva, a 11. századig nem tartozott ezen Európához, illetve mélyebb integrációjára csak a 11. század végétől beszélhetünk.

2 A Kárpát-medencei „nyugatiasodás” bevezető akkordja az Avar Kaganátus szétesése utáni időszak. E kérdéshez megkerülhetetlen Szőke Béla Miklós munkássága, lásd SZŐKE Béla Miklós: *A Kárpát-medence a bonfoglalás korában (Politikai, kulturális és etnikai előfeltételek) = Európa közepe 1000 körül*. Szerk. Alfried WIECZOREK–Hans Martin HINZ. Konrad Theiss Verlag GmbH, Stuttgart, 2000. 133–135; Uő: *Die Donau und die letzten Tage des awarischen Khaganats = Ten Thousand Years along The Middle Danube Life and Early Communities from Prehistory to History*. Eds. Gyöngyi Kovács–Gabriella KULCSÁR. Archaeolingua, Bp., 2011 (Varia Archaeologica Hungarica 26). 265–294; Uő: *A Karoling-kor a Kárpát-medencében*. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 2014.

Ez a Nyugatról Kelet felé terjeszkedés nagy szerepet játszott egyebek között a Magyar Királyság kialakulásában. A keresztény magyar állam létrejötté a római pápa és a német-római császár műve is, az *imperium christianum*, azaz a nyugati intézményrendszerek kiterjesztésének eredménye – nem lebecsülve természetesen a belső előzményeket.³ Ezt a folyamatot politikai strukturális integrációnak nevezhetjük, amelynek célja az egymáshoz illesztés, illetve a közösség(ek), intézmények (politikai, strukturális) kölcsönkapcsolatainak megszervezése. Az integrációhoz egy adaptációs kényszer, illetve kapacitás is szükséges, amely viszont az illető entitás kulturális jellegét is módosítja.⁴ Meglátásunk szerint azonban ez kéz a kézben jár az akkulturációval.

E kapcsolatot magát az aszimmetrikus függőség jelensége keretében értelmezhetjük, amelynek fő jellemzője a kiszolgáltatottság, melyet a szenvedő közösség (elsősorban annak elitje) sokszor nem tud egyenlőtlen hatalmi szerkezetben felszámolni. Az aszimmetrikus függőség egyik jellegzetessége a fenyegetés, eredménye pedig az engedelmeskedés, de ennek az eredménynek egyértelműen negatív hatása van a közösség „mi” képére nézve.

A 10. század második felének európai politikai fejleményei következtében a nyugati keresztény világ a Magyar Nagyfejedelemség vezetőit folyamatosan abba a helyzetbe kényszerítette, hogy kénytelenek voltak a nyugati – a császári és a pápai – hatalomhoz közeledni. Ez a Kárpát-medence sorsát meghatározó folyamat teljesedett ki 997 után.

A „nyugatiasodás” egyirányú átalakítás volt: egyirányú, mert a Nyugatról jövő politikai és kulturális hatást nem kísérte Keletről érkező ellenhatás, átalakítás, mert e folyamat eredményeként eltűnt az a keleti eredetű steppe-birodalmi intézményrendszer, amelyet a Magyar Nagyfejedelemség hozott magával és amelyet csekély 100 évre a Kárpát-medencében meghonosított.⁵

A „nyugatiasodás” első szakasza elsősorban az intézményrendszereket érintette, vagyis a keleti, ázsiai típusú struktúrákról való áttérést, erőszakos áttérítést jelentett. A hatalmi szerkezet nyugatiasodásának legfontosabb kül- és belpolitikai aspektusa a régi (nagy)fejedelmi címmel ellentétben a királyi cím felvétele, amely Vajk/István legnagyobb diplomáciai fegyverténye volt.⁶ Ezek a változások – és ezt jól tükrözik I. (Szent) István, majd I. (Szent) László és

3 A kérdés hatalmas szakirodalmára való szakirodalmat lásd SZABADOS György: *Magyar államalapítások a IX–XI. században. Előtanulmány a korai magyar állam történelmének fordulópontjairól*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2011 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26); HAVAS László: *Hungaria (re)nata – a keresztény királyság nyugati kapcsolatai Európa „keresztútjai”-nak metszéspontjában = Francia-magyar kapcsolatok a középkorban*. Szerk. GYÖRKÖS Attila–KISS Gergely. Dupress, Debrecen, 2013. 9–46.

4 *Antropológiai-etnológiai-kultúratudományi kislexikon*. Szerk. A. GERGELY András–PAPP Richárd–SZÁSZ Antónia–Hajdú Gabriella–VARGA Andrea. Nyitott Könyv, Bp., 2010. 182.

5 Walter Pohl sorolta a Kárpát-medencei steppe-birodalmak közé a hun, az avar és a 10. századi magyar hatalmi struktúrákat. Walter POHL: *A Non-Roman empire in Central Europe: the Avars = Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World. The Transformation of the Roman World*. 13. Eds. Hans-Werner GOETZ–Jörg JARNUT–Walter POHL. Brill, Leiden–Boston, 2003. 572–573.

6 A római főpap Krisztus földi helytartójaként jelent meg a kor felfogásában (*vicarius Christi*), ezért a pápai koronaküldés eredményeképpen a királyi hatalom isteni eredetűként jelenhetett meg az első törvénykönyvben. Lásd pl. SZÉKELY György: *Korona küldések és királykreálások a 10–11. században*. Századok 118(1984). 5. sz. 908.

Könyves Kálmán törvényei⁷ – már a kezdetek kezdetén lényegesen érintették a helyzetüket megőrző elit értékrendjét, viseletmódját.

A nyugati politikai intézményrendszer Kárpát-medencei kiterjesztése természetesen nem történhetett volna meg egyrészt nyugati humán erőforrás (a keresztény érdekeket hirdető egyházi személyzet, valamint az ezt védő hadsereg),⁸ másrészt a nyugati politikai filozófia importálása nélkül.⁹

A nyugati humán erőforrás kapcsán migrációs jelenségek egész sorozatát ismerjük a Szent Istváni Magyar Királyság területéről a 11. században folyamatosan mind a hadseregben, mind az egyházban,¹⁰ ahogyan az első magyar államelméleti értekezésből is ismert. Ezek azonban a 10. század végén és a 11. század elején nem csoport-, és főleg nem nagycsoportjellegű migrációk, hanem többnyire személyek, családok letelepedése az új keresztény királyságban. Következésképpen a folyamat, amelyet akkulturációnak, kultúraváltásnak nevezhetünk, olyan kulturális kölcsönhatások együttese, amelynek keretében két vagy több hagyomány találkozik; azok hasonulásakor vagy keveredésekor lép érvénybe, és eredményeként egy újabb realitás jön létre. Ez vonatkoztatható a 11., majd kiteljesedettebb formában a 12. századi Magyar Királyságra is. Vagyis a nyugati (és nemcsak) idegenek sokféle változást eredményeztek, új kultúrát hoztak az országba, de ugyanakkor az István által kialakított új rendszer sikeresen integrálta ezen elemeket.

Fontos, hogy ez az integráció szuverén uralkodói akaratban nyilvánult meg, a királyi törvény előszava szerint.¹¹ A külföldiek integrálásának istváni kulcsgondolata az Intelmek VI. pontjában áll.¹²

Természetesen a nagy pogány mozgalmak (1046, 1060) arról is tanúskodnak, hogy az elsősorban nyugati személyek, kisebb-nagyobb csoportok társadalmi integrációja, elfogadottsága egyrészt nem következett be, másrészt az ország „nyugatiasodása” elsősorban a 11. század első felében csak az elitet és annak is csak egy részét érinthette. A Vata-féle felkelés egyes vélemények szerint a főpapság és az alsó papság jelentős részét elpusztíthatta, amelyet I. András hasonlóképpen nyugati egyházi személyzettel – elsősorban a vallon területekről, tekintettel a nagyon rossz magyar–német viszonyra – töltött fel.¹³ Az idegen csoportok betelepülése tovább folytatódott a 11. század második felében, illetve a 12. században.

A „nyugatiasodás” ugyanakkor akkulturációval is járt. Nemcsak a királyság politikai intézményrendszerét, hanem a mindennapokat, a mentalitást, a szokásokat – pl. a régészetileg

7 ZÁVODSZKY Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. (Függelék: a törvények szövege.) A Szent István-Társulat Tud. és Irod. Osztálya, Bp., 1904.

8 Géza fejedelem erőszakos uralmáról és a keresztény jövevények iránti kedvezéséről kortárs külhoni és későbbi hazai kútfők egybevágó tudósításokat közölnek, lásd *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk. KRISTÓ Gyula. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1999 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15) (a továbbiakban AKÍF). 112–113, 271–275, 362.

9 *Sancti Stephani Regis Primi Hungariae Libellus de institutione morum – Szent István Intelmek*. Gond., ford. HAVAS László. Debrecini, 2004 (Agatha – Series Latina II). (a továbbiakban *Intelmek*)

10 SZÉKELY: i. m. 905–949.

11 AKÍF 48.

12 *Intelmek* 37.

13 MAKK Ferenc: *Szent István és utódai = Európa és Magyarország Szent István korában*. Szerk. KRISTÓ Gyula–MAKK Ferenc. Csongrád Megye Önkormányzata, Szeged, 2000. 343.

megfogható temetkezési szokásokat –, illetve a viseletmódot változtatta meg. Ennek szemléletes példája a templom körüli temetkezés elterjedése.

Szent László (1077–1095) és Könyves Kálmán (1095–1116) hozott törvényeket arról, hogy az emberek keresztény, vagyis a pap által ellenőrzött és végrehajtott módon temessék el halottaikat.¹⁴ A régészeti kutatás a pénzeletek alapján arra jutott, hogy a templom körüli temetkezés a 12. század elejére háttérbe szorította a pogány módra elvégzett végtisztességadást. Valójában ez a jelenség az, amely alapjaiban változtatta meg az egész királyságot, s tette „nyugativá”.

Ezen akkulturációs jelenségek „importőrei” a politikai-egyházi centrumok, az egyházi személyzet és az egyházi infrastruktúra volt, amelyek megjelenését a társadalom alsóbb rétegeiben idővel utánozták, ezáltal pedig megtörtént ezen értékek át- és továbbadása. Ez vonatkoztatható a földrajzi szempontra is; a különféle divatjelenségek a politikai centrumokból terjedtek a politikai és a földrajzi perifériák felé. Már Gabriel Tarde észrevette, hogy a divat mindig a társadalom centrumából halad annak perifériájára (szociális és földrajzi szempontból egyaránt) felé,¹⁵ tehát ez történhetett ezen akkulturációs jelenség keretében is. Mindazonáltal temetőrégészeti szempontból, a 11. század esetében, aligha beszélhetünk a társadalom különféle rétegei esetében mély „nyugatiasodásról” – ezt a különféle regionális elemzések kiválóan bizonyítják.

Dolgozatunkban e problémakör egy nagyon kis szegmensét próbáljuk vizsgálni, egy olyan divatelemet, amely eléggé egyértelműen a nyugati kultúrkörből származik. Véleményünk szerint azonban az anyagi kultúra elemeinek elterjedését tévedés lenne makro, azaz Kárpát-medencei méretben vizsgálni, ezért dolgozatunkban csak a királyság keleti feléhez tartozó Erdélyi-medence leletanyagát vizsgáljuk. A temetők leletanyaga alapján feltehetjük a kérdéseket, miszerint a mindennapok szintjén beszélhetünk-e „nyugatiasodásról” a Magyar Királyság keleti területein, illetve, ha igen, mikortól és milyen társadalmi mélységig? Amit régészeti tudunk dokumentálni, a viseletnek a nyugati divathoz való igazodása, nemcsak a társadalmi elit esetében, hanem a hatalmi központoktól távoli területeken is végbement? Mindezt egy jól definiált földrajzi és kultúrtérben próbáljuk megvizsgálni, amelyet az Erdélyi-medence jelent.

Először is lényeges megállapítani, hogy a korai Magyar Királyság kiterjedése inkább hatalmi, semmint településtörténeti-népiségi szinten feleltethető meg a Kárpát-medencének. Ahogyan ezt más dolgozatban is jeleztük,¹⁶ a 11. század első felében a Magyar Királyság keleti, erdélyi határa – legalábbis amit relatívan megállapíthatunk régészeti szempontból (temetők és várak) – nem sokkal követhető keletebbre a Marosnál és a Kis-Szamos völgyeinél; vagyis az Erdélyi-medence keleti részeinek „nyugatiasodása” még intézményes szinten sem keltezhető előbb a 11. század közepénél, illetve a második felénél.¹⁷

14 *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről.* Előszó, vál., szerk. MAKK Ferenc–THOROCZKAY Gábor. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2004 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22). 155, 189, 220.

15 GABRIEL TARDE: *Psychologie économique.* Félix Alcan, Paris, 1902. 13–15.

16 GÁLL ERWIN: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői.* MTA–Magyar Nemzeti Múzeum–Szegedi Tudományegyetem, Bp.–Szeged, 2013 (Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 6). 826–837.

17 GÁLL ERWIN–NYÁRÁDI ZSOLT: *‘Drang nach Osten’. Tervezkedés kelet felé. A 12. századi Magyar Királyság és a Csíki-medence kérdése = Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy*

Másodsorban szükségesnek tartjuk megvizsgálni az akkulturációs kérdéskör és a nyugati, a Magyar Királyság területére történő migrációk kapcsolatát, ugyanis a romániai régészetben (és nemcsak ott) többnyire minden nyugati szokást (fejfülkés épített vagy földbe ástott sírgödörök) vagy divatot elsősorban migrációhoz, jelesül a német ajkú (?) népesség – mint a későbbi szászság ősei – beköltözéséhez kapcsolnak, holott számos társadalmi jelenség nem feltétlenül köthető konkrét migrációs nagycsoportbeli hullámhoz.¹⁸ Ezzel távolról sem azt akarjuk állítani, hogy ilyen jellegű migrációk nem voltak, azonban véleményünk szerint a régészeti forrásokhoz kritikusabban kell közeledni és főleg nem mechanikusan értelmezve azokat (pl. fejfülkés sír = germán ajkú egyén).

A hajtűviselet kapcsán egyik célunk éppen az volt, hogy kitérjünk e furcsa jellegű interpretációs problémára, azonban előbb a hajtűk nyugat-európai divatjáról kívánunk egy rövid bevezetőt nyújtani.

2. NYUGAT-EURÓPAI HAJVISELET

A nyugat- és délnyugat-európai női viseletet a középkor hajnalán jelentős mértékben meghatározta a román kor szelleme, amelyen érződnek még az antik világ nyomai, de nagyrészt a transzcendenciát hangsúlyozó egyházi világképnek volt alárendelve. A női testet ezekben az időkben hosszú ruha borította, a hosszú bő ing a kézfejeket eltakarta, a ruházat fölött viselt köntös pedig a lábfejeket is teljesen elfedte (1. tábla).¹⁹ Ebbe a szellembe illeszkedett bele a haj viselése is. A hajviseletre ezekben az időkben az egyházi szellemiség is jelentős hatással volt. Meghatározó e tekintetben Szent Pálnak a korinthusiakhoz írott levele,²⁰ amely megtiltja a nőknek fedetlen fővel a templomba járást és az imádkozást.²¹ Így már a korai keresztény asszonyok is fedett fővel jártak, legalábbis ezt örökölték meg a Kr. u. 100 és 300 között készített falfestmények a római katakombákban.²²

Károly tiszteletére. Főszerk. KOVÁCS László–RÉVÉSZ László, szerk. SZENTHE Gergely–BOLLÓK Ádám–GERGELY Katalin–KOLOZSI Barbara–PETŐ Zsuzsa. Magyar Nemzeti Múzeum–Déri Múzeum–MTA BTK Régészeti Intézet–Szegedi Tudományegyetem, Bp.–Debrecen–Szeged, 2016. 717–735.

- 18 Erről hasonlóképpen kritikusan BENKŐ Elek: *A középkori Székelyföld*. MTA BTK Régészeti Intézet, Bp., 2012. 63.
- 19 Janet E. SNEYDER: *From Content to Form. Court Clothing in Mid-Twelfth-Century Northern French Sculpture = Encountering Medieval Textiles and Dress: Objects, Texts, and Images*. Eds. Désirée KOSLIN–Janet E. SNEYDER. Palgrave/Macmillan, New York, 2002. 85–101.
- 20 Thomas Charles EDWARDS: *A Commentary on the First Epistle to the Corinthians*. Klock & Klock, Minneapolis, 1956. 272; William BARCLAY: *The Letter to the Corinthians*. Westminster John Knox Press, Philadelphia, 1956. 108.
- 21 „Minden asszony pedig, aki befedetlen fővel imádkozik, avagy prófétál, megcsúfolja az ő fejét, mert egy és ugyanaz, mintha megnyíratott volna. Mert ha az asszony nem fedi be fejét, nyíratkozzék is meg, hogy ha pedig éktelen dolog asszonynak megnyíratkozni, vagy megberetváltatni, fedezze be az ő fejét. Mert a férfiúnak nem kell befednie az ő fejét, mivel ő az Istennek képe és dicsősége; de az asszony a férfiú dicsősége.” Szent Pál: A korinthusiakhoz írt első levél 11.5–11.7.
- 22 Philip SCHAFF: *History of the Christian Church*. II. *Second period. Ante-Nicene Christianity*. d. 100–311. Grand Rapids, Christian Classics Ethereal Library, New York, 1885. 132.

A 10–11. századra Angliában kialakult egy sajátos fejkötőtípus, amelyet *wimpen*ek neveztek. A jellegzetesen angol viseleti darab a 12. századra az egész keresztény Európában elterjedt, divatja egészen a 14. századig élt.²³ Ez a fejkötő egy lenből vagy kendervászonból készített ruhadarab volt, amit a fejen körbetekertek. Eltakarta a nyakat is, és a fátyol alatt rögzítették.²⁴

A nők többféle módon viselték a fátylat, amely könnyű anyagokból készült, mint a selyem, batiszt vagy finom lenvászon. Ezek rendszerint hosszúkás, négyszögletes alakúak voltak, középen egy lyukkal, amelyen keresztül a fejet csúsztatták át.²⁵ A 11. században a kerek fátyol volt elterjedtebb, ennek a közepén az arcnak egy lyukat vágtak ki, a felső részén pedig a fejformára kivágott textilhez egy négyszögű, a hátsó részen behajtott fátylat rögzítettek. Egy másik stílus szerint egy négyszögű fátyolt kötöttek a fej bal oldalára, amelyet lazán leengedtek az állig.

A hajviseletben jelentős különbség volt a fiatal serdülő lányok és a férjezett nők között, ami egyben megkülönböztető jelként is szolgált. Amíg a fiatal lányok hosszú, vállig érő hajukat fedetlen viselhették, addig az asszonyok csak fedett fővel mutakozhattak. A fiatal lányok hajviselete egyben házasságra való érettségüket is jelezte.²⁶ A női hajviselet a különböző életkori eseményekre, sajátosságokra is utalt. A keresztény Európában tehát csak a leányok járhattak hajadonfővel, az asszonyok betakart fejükkel ismerték el férjüknek való alárendeltségüket, illetve hirdették férjes voltukat.

A 11. századi fejkötő a későbbiekben több elemmel bővült. Ilyen a *barbette*, amelyet Aquitániai Eleonor (1122–1204) angol királyné hozott divatba. Ez két részből állt: a keményített vászon homlokpántból és egy vászonszalagból, amelyet az áll alá tekertek, és a fej tetejéhez rögzítve viseltek (1. tábla 4).²⁷ Ennek tetejére jött egy ovális vagy kerek fátyol, amelyet egy hozzávetőleg 60 cm magasságú, kör alakú szövetburkolat fedett: ez a fejet takarta, mint egy kalap. Eleinte csak a királyi hölgyek viselték egy fejformára kivágott textillel vagy fejjéssel együtt, de ez végül minden társadalmi rétegben elterjedt és vált.

Egy másik kiegészítő hajviseleti ruhadarab volt a *fillet*, amely egy merevített vászon- vagy selyemszalag volt, amelyet a fej körül, a *barbette* tetejére rögzítettek. A 13. században mindkettőt viselhették egy kerek alakú fátyollal lefedve, amelyet kettétűrték, és a szélein rögzítették a *fillet* elejéhez.

A *barbette* viseletének divatjából alakult ki később a vászon fejfedő. Ez abban különbözött az előző viselettől, hogy megnövelték a homlokszalag magasságát, amelyet úgy merevítettek, hogy a fej fölé emelkedjen. A fejkendőt belülről rávarrták, nem pedig lelógatták.

Később a fejfedőt ráncos mintával varrták.

23 Mary G. HOUSTON: *Medieval Costume in England and France: the 13th, 14th and 15th Centuries*. Dover Publications, New York, 1996 (Dover Fashion and Costumes). 40, 226.

24 Blanche PAYNE: *History of Costume from the Ancient Egyptians to the Twentieth Century*. Harper & Row, New York, 1965. 168, 175.

25 James LAVER: *The Concise History of Costume and Fashion*. Abrams, New York, 1969. 52–67.

26 Roberta GILCHRIST: *Medieval Life. Archaeology and the Life Course*. Boydell, New York, 2012. 124–134.

27 Alwin SCHULTZ: *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*. Otto Zeller, Osnabrück, 1965. 237–240.

A *barbette*-et meg a *fillet*-t a fiatal lányok kiengedett hajjal is viselték, de legtöbbször a hajuk be volt fonva. Idővel a *barbette* és a *fillet* keskenyebbé vált. Mindkettő a 14. századig volt divatban.²⁸

A gazdagabb, nemesi származású hölgyek a 13. századtól használták a hajhálót, amelyet a *barbette*-hez és a *fillet*-hez rögzítve viseltek, ezt *crepine*-nek vagy *crispinette*-nek nevezték. Ezt sok esetben selyemből és ékszerekből álló fejdíszekkel gazdagították. Ebben a korszakban a nő haját a fejkötő felhelyezését megelőzően előkészítették. Ez a haj kifésülésével kezdődött, miután azt kettéválasztották, befonták, áttekerték a fej teteje körül, és a homlok fölött rögzítették. Ezután a haját eligazították, hogy a homlok tisztán látszódjék, majd a vászonszalagot behajtották az áll alá, amelyet áthozva a fej tetején rögzítettek. Ezt követően egy másik szalagot helyeztek a fej köré, amelyet hátul rögzítettek.

A fejkötőszalag egy fehér vászondarab volt, amelyet a torok köré rögzítettek. Végeit felhajtották, hogy elférjen egy-egy hajtincs a fülek fölött, és azokba voltak rögzítve, ily módon keretezve az arcot.²⁹ Ennek a tetejére egy finom vászonkendőt helyeztek oly módon, hogy fedje a homlokot és leereszkedjék a vállakra. Ezt az utolsó darab vásznat tűk segítségével rögzítették az áll- és a homlokszalagokhoz.³⁰

A nők által használt hajviseleti ékszerek története több évezredre nyúlik vissza, különböző típusait már az ókori Egyiptomból ismerjük; a hajtű viseletét megtaláljuk az etruszkok, a görögök és a rómaiak körében is. A 12. században a haj megtűzéséhez rövid csont- vagy bronztüket használtak, míg a hosszabbak a textil és a fátyol rögzítését szolgálták.³¹ Hasonló rövid tüket Anglia földjén Londonban, Norwichban, Winchesterben és Yorkban találtak.³²

A fátylak rögzítésére sokszor lemezgömbös, bronzból készült példányokat használtak, amelyeknek egyes változatai már a korábbi századokban feltűntek. Ezeket adott esetben aranyból és ezüstből is készítették. Hasonlókat a franciaországi Aregonde 49. nagyon gazdag női (pontosan 584-re keltezve),³³ illetve Brécláv-Pohánsko 131., 9. századra keltezett sírjában regisztráltak.³⁴ Egy másik példány szintén a 9. századra keltezve ismeretes a British Museum gyűjteményéből, amelyet a Temze folyóban találtak.³⁵

28 C. Willet CUNNINGTON–Phillis CUNNINGTON: *Handbook of English Medieval Costume*. Faber and Faber, London, 1973. 40, 74.

29 Millia DAVENPORT: *The Book of Costume. Feudal Lords and Kings XIII. c.* Crown Publishers, New York, 1948. 151.

30 GILCHRIST: *i. m.* 84–85.

31 Aby Sue MARGESON: *Norwich Households: Medieval and Post-Medieval Finds from Norwich Survey Excavations 1971–1978*. Norfolk Museums Service, Center for East Anglian Studies, Norwich, 1993 (East Anglian Archaeology Report 58. Norwich Survey). 9–10.

32 GILCHRIST: *i. m.* 85.

33 Patrick PÉRIN–Thomas CALLIGARO: *La tombe d'Arégonde. Nouvelles analyses en laboratoire du mobilier métallique et des restes organiques de la défunte du sarcophage 49 de la basilique de Saint-Denis, dans Antiquités nationales*. Antiquités Nationales. Saint-Germain-en-Laye 37(2005). 190. (Fig. 17.)

34 František KALOUSEK: *Pohansko: archeologické prameny z pobřežistě. Velkomoravské pobřežistě u kostela*. Universita J.E. Purkyně, Brno, 1971. 87, 133. (Tab. 1.)

35 Lásd http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?assetId=750388&objectId=85083&partId=1 (2016. 04. 06.)

Angliában a középkori temetők sírjainak 2–3%-a tartalmaz ruházatra utaló adatot,³⁶ így igen kevés régészeti lelet áll rendelkezésre a hajviselet pontosabb megismerésére. Szinte minden esetben csak a rögzítésre szolgáló tűk maradtak meg. Ezek gyakran kerek végűek, néha gömbösek, csak nagyon ritka a díszített példány, főként a 14. századból.³⁷ Egyiknek, amelyet a British Museum gyűjteménye őriz, a gömbös része zöld üvegből készült. Keltezését a 940–1070 közötti időszakra helyezték.³⁸

A sírokból az esetek többségében egy-két hajtű került elő. Kuriózumként említjük a Chichesterben feltárt Szent Jakab- és Mária Magdolna-leprakórházat, ahol a 12. századra keltezett kórkriptában egy idősebb nő maradványait tárták fel. Ennek koponyája körül 8 hajtűt találtak. A nő feltehetően a kórház patrónusa volt.³⁹ Bristolban, a Szent Bertalan-ispotály egyik sírjában egy női temetkezés mellől 5 felcsavart végű hajtű került elő.⁴⁰

Franciaország területéről is kerültek elő gömbös fejű hajtűk, így a Saint-Romain, valamint a Saint-Denis templomok feltárásakor.⁴¹ Ezen kívül ismeretesek hasonló hajtűk Lotet-Garonne térségéből is.⁴²

A nyugati hajviselet minden bizonnyal a Német-Római Birodalom közvetítésével jutott el a Magyar Királyságba, hiszen a 12. században már itt is virágkorát élte ez a viseleti forma.⁴³ Egy 1152-ben kibocsátott hazai oklevélben, egy Margit nevezetű nő végrendeletében fejkötőről emlékezett meg.⁴⁴ 1231-ben Bors ispán felesége már két díszes fejkötőről is végrendelezett.⁴⁵ Bezter fia Demeter (1236–1269) feleségének végrendelete pedig az aranyozott gyöngyös fejkötő mellett aranyozott gyöngyös pártáról is beszámolt.⁴⁶

Néhány foszlányos töredék régészeti ásatásokból is ismeretes:

36 GILCHRIST: *i. m.* 70.

37 Uo. 85.

38 Lásd http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=3139522&partId=1&searchText=glass+pin&sortBy=imageName&page=2 (2016. 04. 06.)

39 John MAGILTON–Frances LEE–Anthea BOYLSTON: *Lepers Outside the Gate: Excavations at the Cemetery of the Hospital of St. James and St. Mary Magdalene*. Council for British Archaeology, York, 2008 (Chichester Excavations 10, CBA Research Report 158). 128, 264.

40 GILCHRIST: *i. m.* 85.

41 Olivier MEYER–Laurent BOURGEAU–David John COXALL: *Archéologie urbaine à Saint-Denis. Présentation d'une expérience en cours*. Archéologie médiévale 10(1980). 271–308.

42 Briec FAGES: *Le Lot-et-Garonne*. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Ministère de la Culture et de la Francophonie, Paris, 1995 (Carte archéologique de la Gaule 47). 263.

43 Karl WEINHOLD: *Die Deutschen Frauen in dem Mittelalter*. Geroldssohn, Wien, 1897. 295–300. Szükséges megemlítenünk, hogy elsősorban a francia eredet jöhet szóba, mert II. Géza király (1141–1162) idején, 1146 óta ellenséges volt a magyar–német viszony, míg 1147-ben a Szentföld felé Magyarországon áthaladó VII. Lajos francia király (1131–1180) jó viszonyba került II. Gézával, aki később is jórészt németellenes politikát folytatott. Ám tekintettel arra, hogy a 12. század közepén német keresztetek – így például Ottó, freisingi püspök, I. (Barbarossa) Frigyes császár (1152–1190) nagybátyja – is átvonultak Magyarországon, a német kulturális hatás feltételezése is teljesen helyénvaló.

44 *Árpád-kori új okmánytár – Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus. 1001–1235*. Közzéteszi WENZEL Gusztáv. Pest, 1860. 62–63.

45 KORMOS Eszter: *Nők jogai az Árpád-korban*. Studia Iuvenum Iurisperitorum 5(2010). 19.

46 NEMES Mihály–NAGY Géza: *A magyar viseletek története*. Franklin Társulat, Bp., 1900. 219.

1. Kunkerekégyházán és Bócsán aranszálakból szőtt főkötők 12–13. századi temetkezésekből.⁴⁷

2. Antiochiai Châtillon Anna sírja: három keskeny hullámos szegély a királynő fátylának maradványait rejtette; a paszományszegéllyel ellátott és csomózott darabkák feltehetően egy hajháló részei lehettek, amelynek egyben ez a legkorábbi magyarországi példája.⁴⁸

A 13. századra a magyar viselet teljesen elnyugatiasodott, de egyes esetekben megtalálhatjuk a bizánci divat lenyomatát is. Ez a hajviseletben is jelentős különbséget jelent. Érdekes példa merániai Gertrúd hajviselete, akinek a fejét ékkövekkel díszített, széles abroncsú diadém ékesítette, amelyről zsinorra fűzött gyöngysor csüngött le, haja pedig hálószerű vörös kelméből készült, könnyű főkötőbe volt fogva.⁴⁹

A 14. századtól kezdve a súlyos főkötőket könnyed vékonyabb fátylak váltották fel, amelyek szélét beszőtt vagy rávarrt fodorral díszítették. Ez egyben egy új korszak kezdetét is jelezte.⁵⁰

3. A NYUGATI HAJVISELET ELEMEI ERDÉLYBEN

A két félgömbből összeillesztett hajtű erdélyi megjelenése egyértelművé teszi számunkra a nyugati divat fokozatos meghonosodását. Mint említettük, Európa nyugati részében ekkortájt a kettéválasztott haját a nők felcsavarták és egy fejkötőszalaggal tekerték körül, amelyet a hátsó részen rögzítettek. Ezt követően egy finom vászonkendőt helyeztek rá oly módon, hogy fedje a homlokot és leereszkedjék a vállakra. Ennek a vászonnak az áll- és a homlokszalaghoz való rögzítésére használtak hajtűket. A vizsgált erdélyi temetőkből és sírokból nem találtunk olyan esetet, amikor kisméretű, rövid tüket használtak volna a haj előzetes rögzítésére.

A 14 lelőhelyről összegyűjtött 28 hajtűs temetkezés (1. kép)⁵¹ leletei alapján azt leszögezhetjük, hogy a hajtűk elsősorban felnőttek temetkezéseiben fordulnak elő, ám megtalálhatjuk az *infans* és a *juvenis* korú elhunytak mellett is. A kormegoszlás pontosításához szükséges lenne antropológiai elemzéseket végezni.

A vizsgált erdélyi példák közül egyetlen esetben másodlagos felhasználási funkcióval találkozhatunk, a Doboka IV. vártérség 172. sírjában, amelyet majdnem 90°-ban meggörbítettek, tehát elképzelhető, hogy felsőruhát vagy szőtt inget díszített. A 322. sírból, majdnem a temető széléről előkerült sima hajtű funkciója nem kérdéses: a koponya bal oldaláról egy S-végű karika ismert, pontosan a másik feléről pedig a sima bronz hajtű. Ebben az esetben biztosan a hajba vagy pedig inkább egy a fejet körülvevő textilanyagba szúrták.

47 SZABÓ Károly: *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emléke. (Kecskemét város múzeumának ásatásai)/Kulturgeschichtliche Denkmäler der Ungarischen Tiefebene.* Országos Magyar Történeti Múzeum, Bp., 1938 (Bibliotheca Humanitatis Historica 3). 35.

48 SIPOS Enikő: *Textiltöredékek Antiochiai Anna sírjából = 150 éve történt. III. Béla és Antiochiai Anna sírjának fellelése.* Szerk. CSERMÉNYI Vajk. Székesfehérvár, 1999 (A Szent István Király Múzeum közleményei B. sorozat 49). 64.

49 NEMES-NAGY: *i. m.* 75.

50 Stella Mary NEWTON–Mary M. GIZA: *Friiled Edges.* Textile History 14(1983). 2. sz. 141–152.

51 Ha beleszámoljuk a malomfalvi temetőből származó szórványleleteket, akkor nagy valószínűség szerint 28+3, vagyis 31 temetkezéstről beszélhetünk.

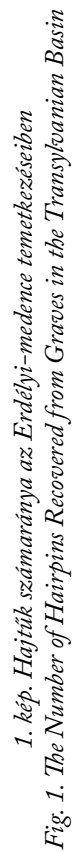

Fig. 1. The Number of Hairpins Recovered from Graves in the Transylvanian Basin

A fenyédi temető⁵² négy sírjából ismert hajtúk mind mennyiségük, mind viseleti funkciójuk szempontjából nagyméretű változatosságot mutatnak, amely arra utal, hogy használatukat nem szabályozta kötött szokás. A 4. és 37. sírból talán egy-egy (2. tábla 3–4.), az 5. sírből 6 került elő (2. tábla 2; 3. tábla 3–4.; 4. tábla 1–11.), míg az S-40. sírből 20 példány ismert (2. tábla 1; 3. tábla 1–2.; 4. tábla 12–32.). Az 5. sírből – melyben *juvenis* életkorú egyén feküdt – származó darabokon laza szövésű lenvászon nyomait találtuk meg, amelynek kisebb töredékeit sikerült restaurálni is.

A fenyédi 40. sírban lévő daraboknál több készítés technikai jegye is megfigyelhető volt. A félgömbök illeszkedési felületén, több helyen is megfigyelhető egyfajta ragasztóanyag maradványa, amely gyűrűszerűen fut körbe a félgömbök illesztési felületének belső élén, a korrózióba ágyazódva. A tűt az alsó félgömbbe a tű végének lapításával rögzítették.

A hajviselet színesebbé tétele érdekében egyes esetekben a tűk szárára kis színes üveggyöngyöt húztak. Erdélyből egyetlen ilyen példány ismeretes; Kányádön a 43. sírban egy sötétkék, 0,5 cm átmérőjű üveggyöngy volt az egyik tűre felhúzva (4. tábla 51).⁵³

A malomfalvi Fläche 31/B13. sírjában a koponyát mintegy körbevették a hajtúk, azonban sajnálatos, hogy a Kurt Horedt által közölt többi sírlelet előkerüléséről, a temetkezésben lévő helyzetükről teljességgel hiányoznak az adatok. A 18. sírban a bronz hajtúk mellett egy vasból készített tű is szerepel, sajnálatos módon a paramétereire vonatkozóan nem rendelkezünk pontosabb adatokkal.

A szentábrahámi sírban az egyetlen hajtú a homlokról került elő. Semmilyen információink nincsen a gyulafehérvári, nagyszebeni, kolozsvári, marosszentgyörgyi, nyárádszentlászlói leletek sírbeli helyzetéről.

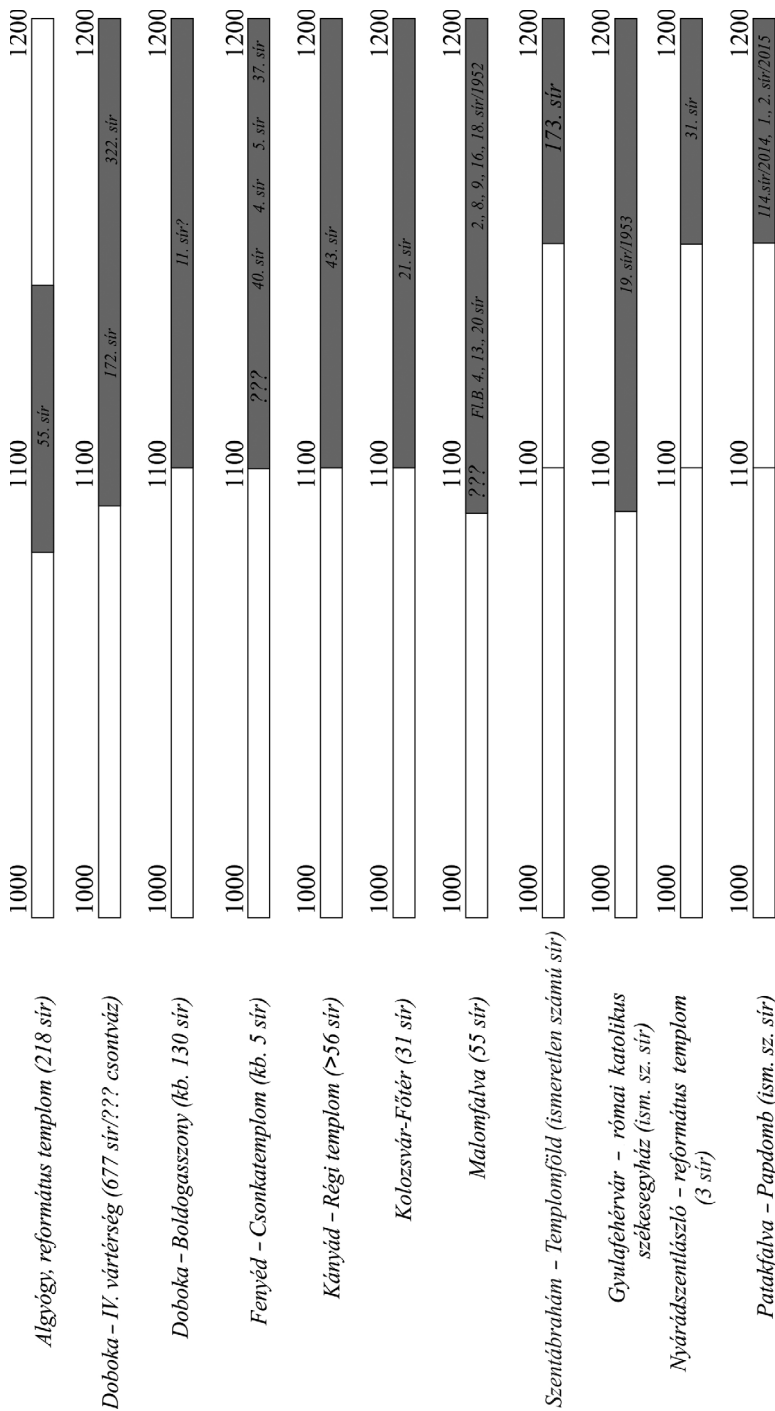
4. REKONSTRUKCIÓS KÍSÉRLETEK AZ ERDÉLYI 12. SZÁZADI HAJVISELETHEZ

A nyugati hajviselet erdélyi átvételének számos változata lehetett. A kevés és töredékes régészeti leletanyag csupán egy általános rekonstrukciót eredményezhet egyelőre.

A hajtúk és különösen a gombos végű hajtúk funkciója nagyon változatos. A temetkezésekben található hajtúk száma, amely lehetett egy, de akár 18–20 darab is, a kendők rögzítésének szokását vagy divatját jelzik. Hajtúkat használhattak már a fejkötő szalagjának rögzítésekor: ekkor nemcsak a szalag két végét tűzték össze, hanem az előkészített, felcsavart haját is hozzárögzíthették a homlokszalaghoz (5. tábla 1). További hajtúkat helyezhettek fel, amikor a homlokszalagra egy második, finom vászonkendőt rögzítettek (5. tábla 2). A vállig leereszkedő harmadik kendő rögzítése a homlokszalaghoz ugyancsak tűkkel történhetett. Ebben az

52 2010, 2011, 2013-ban Sófalvi András által vezetett, közlés alatt levő ásátás.

53 Párhuzamuk Kaposvár 99. sírjából ismert. A 12 bronz hajtú szárát kék üveggyöngyökkel díszítették. Előkerült még két ólomgömb-díszítésű tű is. BARDOS Edit: *Középkori templom és temető Kaposvár határában (Előzetes jelentés a leletmentő ásatásról)*. Somogy Megyei Múzeumok Közleményei 3(1978). 195. Ezek analógiái a kaszaperi temető 407. sírjának gömbös díszéről ismertek. BÁLINT Alajos: *A kaszaperi középkori templom és temető*. Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiség-tudományi Intézetéből 14(1938). 139–184.

2. kép. Hajtűket tartalmazó templom körüli temetők kronológiai evolúciója
Fig. 2. Chronological Evolution of the Churchyards which Contain Hairpins

esetben dekorációs céllal több hajtűt is tűzhetek bele, amely a 0,95–1 cm átmérőjű gömbös végeknek köszönhetően pártaszerű megjelenést eredményezett (5. tábla 3).

A hajtűk gömbös végének átmérője egyben a hajviseletben betöltött helyét is jelezhetette. A kányádi Régi templom 43. sírja esetében a kisebb méretű (0,75–0,8 cm) tűk mellett nagyobb átmérőjű (0,95–1 cm) hajtűket tártunk fel (4. tábla 33–51). A kisebbeket a homlokszalag rögzítésére is használhatták, hiszen ez a hajviseletben teljesen fedve volt. Az esetek zömében azonban nincs jelentős méretbeli eltérés egy síron belül a hajtűk gömbös végét tekintve.

5. AZ ERDÉLYI HAJTŰK TÉRBELI ÉS IDŐBELI ELTERJEDÉSE

A hajtűk leletösszefüggés szerinti első és fontos ismérve, hogy az általunk összegyűjtött 14 lelőhelyről származó mintegy 28 sírlet mindegyike templom körüli temetőből származott, de egyetlen példányuk sem ismert az úgynevezett sírcsoportos vagy éppen soros temetőből. Ennél többet nem tudunk elmondani az egyetlen jelentős méretű ásatás, a Doboka IV. vártérség temetőtérképének elemzése után sem. Mivel más helyen széleskörűen áttekintettük e problémát,⁵⁴ itt a következő időrendi táblázatba rendszereztük az ismereteinket:

Mindezen adatok fényében kijelenthetjük, hogy egyrészt nem ismerünk az Erdélyi-medencéből egyetlen példányt sem, amelyet biztosan a korábbi évszázadra, netán évszázadokra keltezhetnénk, másrészt megerősíthetjük azt a tényt, hogy e tárgytypus erdélyi megjelenése a 12. századhoz köthető. E hajtűtypust Bóna István a 12. századi Magyar Királyság anyagi kultúrájának jellegzetességei közé sorolta (5. térkép, 7. tábla),⁵⁵ ami kapcsolatban állt a hajviselet megváltozásával. A 12. században azonban távolról sem ismert minden temető esetében, amely azt is mutat(hat)ja, hogy viseletük nem terjedt el, vagy pedig e tárgyak nem kerültek a sírba, pl. annak következtében, hogy a textiltárgyat nem hagyták a fejen.

6. MIGRÁCIÓS ÉS AKKULTURIZÁCIÓS FOLYAMATOK

A divatjelenségek, temetkezési szokások dinamikáját, változását a klasszikus, 19. századi alapokon álló régészet a történeti források adataihoz igazította, illetve azzal magyarázta. Ezek általában a kulturális változásokat új népességek, népmozgások, migrációk régészeti jelzőiként vizsgálták, amely már gyakorlatilag a Sebastian Brather által felállított eseménytörténeti, „historikus” 3. szintnek felel meg.⁵⁶

Ahogy láthatjuk az elterjedési térképeinken (1–4. térkép), e hajtűk az egész Erdélyi-medencében viszonylag kis mennyiségben ismertek a 12. századi sírokból. Ugyanakkor azok a lelőhelyek, ahonnan jelentős mennyiségben kerülnek elő, mintegy szigetszerűen a Küküllő és

54 Zsolt NYÁRÁDI–Erwin GÁLL: *The ‘Westernisation’ of the Transylvanian Basin: Migration and/or Acculturation?: Wearing Hairpins in the 12th Century Transylvanian Basin*. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu/Journal of the Zagreb Archaeological Museum-3 48(2015). 1. sz. 95–98.

55 István BÓNA: *Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros*. Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis 16(1978). 140–141.

56 Sebastian BRATHER: *„Etnikai értelmezés” és struktúra-történeti magyarázat a régészetben*. Korall. Társadalomtörténeti folyóirat 24–25(2006). 27. (1. ábra)

a Maros menti dombvidék és az elő-kárpáti övezet találkozásánál fekszenek, gyakorlatilag e két mikrorégióban (3. térkép). Fontos tény, hogy Kányád, ahonnan jelentős mennyiségű hajkarika került elő a 43. sírból, a Nagy-Küküllő egyik mellékvölgyében fekszik, amely pedig azt jelenti, hogy a 12. századi településterület a nagyobb folyóvölgyek mellett a mellékfolyók területére is kiterjedt.

Feltehető a kérdés, hogyan értelmezhető ez a leletkoncentráció Kelet-Közép-Erdélyben (az erdélyi leletanyag 94,53%-a innen került elő, lásd 1. kép; 1–3. térkép)? Ugyanis a nagy, erdélyi központok területén feltárt, óriási sírszámú templom körüli temetőkből mindeddig elhanyagolható hajtűmennyiség került elő (mindössze 6).

Hogyan értékelhetjük ezen tárgytypus elterjedését egy adott terület vagy mikrorégió esetében, ugyanis a 12. századi erdélyi anyagi kultúrán belül ez a viseleti elem „idegennek” tűnik?

A régebbi régészeti magyarázatok ezt általában csoport- vagy személyes migrációk eredményeként értékelték, azonban a helyzet meglátásunk szerint igencsak bonyolult.

A Kelet-Erdély elő-kárpáti lelőhelyein feltárt 12. századi hajtűket tartalmazó leletek kronológiai szempontból nem állíthatók párhuzamba, tehát esetükben nem lehet beszélni a 12. század egy adott időszakában bevándorló csoport tagjairól, ugyanis a rendelkezésre álló leletanyag általánosan a 12. század egész ideje alatt történő használatát valószínűsíti. Következésképpen mivel e leletek keltezése csak szélesebb kronológiai sávban képzelhető el, véleményünk szerint csoportmigráció jeleként ezen ékszertípusok egyszerűen nem jöhetnek számításba.

Másodsorban módszertani kérdés, hogy mit tekintünk idegennek egy adott, ebben az esetben egy temető régészeti leletanyagán belül? Ezen ékszer sírbeli elhelyezkedése kapcsán feltehető a kérdések: idegen személyek vagy idegen tárgyak, vándorlás vagy csereviszony eredményeiről van e szó?

Eltekintve attól a ténytől, hogy ezt az ékszer az egész Erdélyi-medence területéről csakis szigetszerűen mutathatjuk ki, az elő-kárpáti temetőkben e hajtűk egyáltalán nem számítanak „idegennek”, hiszen például körülbelül olyan mennyiségben ismertek a malomfalvi temetőben (ha azt is ideszámítjuk), mint az S-végű hajkarikák (a sírok 14,81%-ban, és még idesorolható négy helyen előkerült szórványlelet is, melyek valószínűleg szintén sírból származnak), illetve majdnem mindegyik sírból ismertek a fenyédi és patakfalvi temetőből is (a fenyédi 12. században keltezett öt sír közül összesen négy sírból ismerünk hajtűt, illetve a patakfalvi temetőből a későbbi temetkezések által megbolygatott három sírból).

Következésképpen e pillanatban semmilyen adat nem utal arra, hogy ezen ékszertípus csoportmigráció⁵⁷ révén került volna Erdélybe, és attól végképp eltekinthetünk, hogy ez az ékszer mindenhol ugyanazon kronológiai horizonthoz tartozik: a Fenyéd-S 40. sírját 1040–1160, míg Nyárádszentlászló 31. sírját a ¹⁴C elemzések a 12. század második felére helyezik, a patakfalvi sírt egy H139-típusú érme pedig hasonlóképpen a 12. század második felére keltezi.

Akkor hogyan értékelhetjük ezt a jelenséget? Azt már leszögeztük, hogy az Erdélyi-medencében elsősorban két mikrorégióban koncentrálódik a leletanyag, máshol – az Erdélyi-medence nyugati központjaiban – csak elvétve fordul elő. Az egyik mikrorégió Malomfalva–

57 Ebből a szempontból lásd Stefan BURMEISTER: *Archaeology and Migration. Approaches to an Archaeological Proof of Migration*. *Current Anthropology* 41(2000). 4. sz. 539–553.

Marosvásárhely környéke, ahol a földvár/favár megléte alapján hatalmi központtal számolhatunk, véleményünk szerint a 11. század második felétől – a század végétől. E mikrorégió földrajzi-topográfiai kapcsolata a Nagy-Küküllők felső folyásának vidékével eléggé kézenfekvő (3. térkép). Tehát ezen ékszer elterjedésében e vidéken Malomfalva–Marosvásárhely környékének lehetett köze.

Általánosságban egy nyugati műhelyhagyomány elterjedését gyaníthatjuk Kelet-Erdélyben. Ennek hátterében pedig számos ok állhatott; a leglogikusabbnak ebben a térségben egyszerűen a nyugati divat elterjedése tűnik.

7. A „NYUGATIASODÁS” NYOMAI AZ ERDÉLYI-MEDENCÉBEN

A 12. századra keltezhetően egy sor olyan régészeti jelenség mutatható ki az Erdélyi-medence területéről – az anyagi kultúrától kezdve egészen a temetkezési szokásokig – (4. térkép), amelynek egyáltalán nem volt előzménye a 11. században. A hajtűviselet mellett elterjedt a *cotte*, egy ingszerű, hosszú, egyenes szabású ruha viselete is, amelynek a nyakkivágásához kapcsolódó függőleges hasítékát egy fémcsat fogta össze (Zabola 130. sír, Homoróddaróc).⁵⁸ Székelykeresztúron Benkő Elek olyan földbe ástott, *Fachwerk*-szerű gerendaházas lakóház maradványait tárta fel, amelynek mellékletei között egy nyugati import bronzedény is előkerült.⁵⁹

Mindezek mellett a 12. század Erdélyi-medencéjében regisztrálható egy, a korábbi korszak temetőiből hasonlóképpen ismeretlen temetkezési divat is,⁶⁰ amelyet elsősorban a román szakirodalom egy része a „germán” migrációval hozott kapcsolatba. Ezt már Benkő Elek is elutasította idézve a nemzetközi szakirodalmat,⁶¹ anélkül azonban, hogy konkrétan kidolgozta volna elmélete alapjait.

Nem utasít(hat)juk egyáltalán a román régészetben megjelenő migrációs vonalat, mint az egyik, de nem kizárólagos értelmezési lehetőséget e sírok kapcsán, azonban néhány módszertani és értelmezési problémára fel szeretnénk hívni a figyelmet:

1.1. A migrációs elmélet módszertanilag azért kérdéses, mert egyértelműen az úgynevezett retrospektív és a vegyes érvelés határozza meg.⁶² Maga az elmélet abból a koncepcióból indul ki, hogy az egyén eredete, a mellékletek vagy éppen a temetkezési szokások a „kulturális folyamatoknak” a visszatükröződése a sírban.⁶³ Az sem mellékes, hogy az elmélet kidolgozói nagy mértékben a történeti forrásokhoz (az írott forrásokból ismert nyugati migráció) igazították a régészeti anyagot, illetve ezen források alapján látták bizonyíthatónak e teóriát, vagyis a tipikus vegyes érvelést követték.

58 BENKŐ: *i. m.* 121–122. (28. kép)

59 Uo. 93.

60 Az Erdélyi-medence 10–11. századi temetkezési szokásainak elemzését lásd GÁLL: *i. m.* 593–640, 869–881.

61 BENKŐ: *i. m.* 63.

62 Ahogyan figyelmeztet például Sebastian Brather is, a kutatás hiányosságai sokszor prekonceptuális eredményekhez vezetnek. BRATHER: *i. m.* 42–43.

63 LEWIS BINNFORD: *Archaeology as Anthropology*. American Antiquity. Society for American Archaeology 28(1962). 2. sz. 222.

1.2. Triviális kultúraszociológiai tény, hogy a kulturális jelenségek, ebben az esetben pl. a temetkezési szokások egy aspektusa, nemcsak hogy nem statikus, hanem az emberi egyedek és (mikro)közösségek tudatában folyamatosan változásnak van kitéve⁶⁴ annak ellenére, hogy maga a régészeti forrás, amivel találkozunk (ebben az esetben antropomorf alakú épített sír vagy sírgödör), már statikus (és amely, gyaníthatóan, meghatározza a régészek statikus szemléletmódját).

1.3. Egy másik lényeges módszertani kérdés az, hogy a horizontális⁶⁵ csoport-önértelmezés és így a másokkal szembeni viselkedés nem következethető ki a saját halottakkal való bánásmódból.⁶⁶ Lényeges elem, hogy az egyéni és közösségi identitások, illetve a szokások/divatok is, akárcsak az anyagi kultúra, változékonyak; illetve a kultúrtérsegek soha nem esnek egybe identitáscsoportokkal, tehát ezek soha nem egy identitásmezőt fednek le.⁶⁷ Egy kultúrtérsegekben nagyon sokféle identitásmező található. A kultúrterek ugyanakkor a legkevésbé sem homogének, és meghatározásuk elsősorban a kiválasztott régészeti jegyeiktől függ, vagyis az emberi szubjektívizmus lényeges szerepet játszik a klasszifikáció során. Másik nagyon lényeges aspektus az a tény, hogy az egymással szomszédos közösségek a legtöbb esetben nem különböznek egymástól radikálisan, hiszen sokrétű és bonyolult kapcsolatok hálózata fűzi össze őket (eszmei és anyagi), vagyis ha földrajzilag minél közelebb van két közösség egymáshoz, annál nagyobb az esélye az egymásra hatásnak. A szomszédság akkulturációs folyamatokat tesz lehetővé és segít elő. Elégképp logikus, hogy a kulturális kapcsolatok éppen a közvetlen szomszédok között a legintenzívebbek.

1.4. A temetkezési „divatok” – akár kontinensméretűek, mint pl. a lovastemetkezések – elterjedése nem jelenthetett mélyreható változást; megjelenésük és eltűnésük adott, újabb hatások elterjedésének következménye volt; következtetésképpen átvételük nagyon gyorsan történhetett. A temetkezési divatok vagy szokások elterjedése nagy csoportok között csak akkor történhetett nehezebben, ha ezen csoportok hite, szokásjoga között nagyon mély szakadék létezett (pl. keresztények és zsidók vagy muszlimok).

1.5. Ha egy adott szokás, divat elszigetelt maradt, az azt jelenti, hogy az adott társadalomban csekély volt a hatása.⁶⁸ A fejfülkés sírok európai elterjedése alapján azonban ez nem állítható, hanem éppen az ellenkezője. Tehát az antropomorf alakú sírgödörök esetében is értelmetlen vélt etnikai különbségeket kutatni, inkább azon lehetőségeket – gazdasági, társadalmi, kulturális, mentális hátteret – kellene tanulmányozni, amelyek ezen temetkezési divatot Liszszabontól Lundig, óriási földrajzi térségben elterjesztették.

64 MANNHEIM Károly: *A gondolkodás struktúrái. Kultúraszociológiai tanulmányok*. Atlantisz, Bp., 1995. 35–36.

65 Az már más kérdés, hogy a tradicionális társadalmakban mennyire beszélhetünk a „horizontális” csoportok, mint erősebb identitás forma jelenlétéről. Lawrence M. Friedman szerint a tradicionális társadalmakban a társadalmi kapcsolatok és az identitások erősen rétegzettek voltak, következtetésképpen a „horizontális” identitások rettentően cseppfolyósak lehettek. Lawrence M. FRIEDMANN: *The Horizontal Society*. Yale University Press, New Haven, 1999. 11–12.

66 BRATHER: *i. m.* 38.

67 A „kultúrtér” mint magyarázat a „törzsi terület” helyett csak akkor jelent módszertani előnyt, ha a „kultúrteret” nem tekintjük homogénnek és élesen elkülöníthetőnek. Uo. 38–39.

68 Uo. 62.

1.6. Sok esetben – erre figyelmeztet Takács Miklós is – a természeti, térbeli és gazdasági tényezők olyan településközösségek elhatárolódását eredményezik, amelyeket „etnikai közösségként” értelmeztek a szakemberek.⁶⁹ Nem kérdéses, hogy mindennek elsődleges oka a 18–19. századi felvilágosodásra, a jakobinizmusra és evolucionizmusra visszavezethető nacionalizmus.

1.7. Társadalmi szempontból semmilyen információnk nincsen arra nézve, hogy a *hospes* közösségek az endogámia szabályai szerint éltek volna a 12. század második felében, vagyis hogy e temetkezési szokás amolyan „germán” maradt volna, ahogyan feltételezték az elmélet megalapozói.

2. Módszertanilag azért is kérdéses ez a leegyszerűsítő elmélet, mert a régészeti adatbázis nagyon hiányos, ugyanis egyetlen temetőt sem tártak fel teljesen: tehát annak eldöntése, hogy e temetőkben mikortól temetkeztek, illetve kronológiai szempontból mikor jelent meg az antropomorf alakú téglasír alkalmazása az Erdélyi-medencében, egyelőre megválaszolatlan. A kolozsmonostori temető antropomorf alakú téglasírja a 12. század első felére keltezhető (mellette a 86. sír sodrott gyűrűs mellékletű csontváza került elő), amely alapján az kijelenthető, hogy a szokás már ismert volt az Erdélyi-medencében a nyugati, német és más neolatin, vallon és francia nyelvűek tömeges bevándorlása előtt is.⁷⁰

3.1. Ha tekintetbe vesszük a rendelkezésünkre álló írott forrásokat, amelyeket kiválóan elemzett Kristó Gyula, akkor nem szabad elfelednünk azt a tényt, hogy a 12. század második felében mintegy 6 írott forrás emlékezik meg székely csoportokról Dél-Erdélyben.⁷¹ Illetve a német nyelvbe került toponímia alapján laktak itt szlávok, magyarok, besenyők,⁷² tehát egyszerűen nem lehet szó e térségben még véletlenül sem olyan kulturális homogenitásról, amely alapján e temetkezési szokást mindegyik esetben „germánként” értékelhetnénk. Ahogyan fentebb említettük, éppen a közvetlen szomszédok között legintenzívebb ez a jelenség, tehát ha egy adott szokás, divat elszigetelt maradt, el is tűnt. Azonban e szokásról éppen az ellenkezőjét lehet elmondani.

3.2. A Kárpát-medence más térségeiben is telepedtek meg *hospes* közösségek, mint például a Dunántúlon vagy a Szepeességben. Ennek ellenére nem ismerünk például egyetlen antropomorf jellegű sírformát sem például Székesfehérvárról, pedig a város német neve már a 11. században is ismeretes volt.⁷³ Nagyon érdekes lenne megvizsgálni ebből a szempontból a Szepeességet/Zips/Spišskážupa (*comitatus Scepusiensis*), ahol az erdélyi telepésekhez hasonlóan elsősorban német nyelvű, de heterogén közösségek telepedtek meg.⁷⁴

69 Lásd http://www.btk.mta.hu/images/05_Tak%C3%A1cs_Mikl%C3%B3s.pdf (2015. 04. 06.) Takács Miklóssal mindenféleképpen egyetértünk, azonban azt megjegyeznénk, hogy a malomfalvi telep inkább 11–12. századi keltezésű.

70 Kristó Gyula mutatott rá, hogy Nyugat-Európából már a 11. században, illetve a 12. század első felében jöttek elsősorban külföldi telepések Erdély területére. Erre a legjobb példa éppen a Beszterce megyei Bayersdorf. KRISTÓ Gyula: *A korai Erdély (895–1324)*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2002 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18). 157.

71 Uo. 180–182.

72 Uo. 163–164, 195.

73 Erre hívta fel a figyelmet Benkő Elek is. BENKŐ: *i. m.* 63.

74 FÜGEDI Erik: *A befogadó: a középkori magyar királyság = Új: Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Magvető, Bp., 1981. 401–403, 413, 417–418.

Ezen módszertani észrevételek alapján a következőket tudjuk rögzíteni:

A. Az írott kútfők szerint Dél-Erdélyben megjelentek a nyugati *hospesek*, ez azonban nem jelentheti azt, hogy minden antropomorf alakú sírgödröt „germánként” kell azonosítanunk az egész Kárpát-, illetve Erdélyi-medencében, ugyanis e temetkezési divat a kereszténység identifikációs temetkezési elemeként tartható számon (5. térkép.). Ezzel nem azt szeretnénk mondani, hogy az antropomorf alakú sírgödrök nem köthetők a beköltöző *hospesek*hez is, hanem azt, hogy maga mint egyetlen régészeti definíciós elem (más fel sem merült) a nyugati, nagyon vegyes kulturális eredetű *hospesek* régészeti igazolására módszertanilag nem alkalmas. Ugyanis mind történetileg, mind a toponímiák alapján igazolt, hogy más népelemek csoportjai is laktak a 12. századi Dél-Erdélyben: nemcsak német nyelvűek, hanem *latinusok*, vagyis olaszok is megtelepedtek.⁷⁵ Ha tehát csak a régészeti anyag egyetlen eleme alapján migrációt akarunk azonosítani, akkor alighanem ragaszkodnunk kell a kulturális homogenitás előfeltevéséhez. Mivel arra semmilyen jel nem utal, hogy a 12. századi közösségek elszigetelten éltek volna egymástól, ezért 21. századi perspektívából az Erdélyi-medencei kulturális, politikai, gazdasági hálózatoknak eléggé megalapozatlan etnikai, vagyis „horizontális” típusú közösségek színezetét kölcsönözni.

B. E temetkezési „divat” összeurópai elterjedése ugyanakkor nem a migrációkat, hanem inkább a (keresztény jellegű) kultúrtranszfereket és akkulturációkat támasztja alá. Példaként idézhetjük azt, hogy a Nagy-Britanniában (9/10–12. század)⁷⁶ és a Skandináviában (Dániában,⁷⁷ Svédországban⁷⁸), de időrendben elsősorban Algériában (San Alexandre, Santa Salsa Székesegyház),⁷⁹ illetve a Mediterráneumban, az Ibériai-félszigeten⁸⁰ sokkal korábban kel-

75 BENKŐ: i. m. 63.

76 SIMON ROFFEY–KATIE TUCKER: A Contextual Study of the Medieval Hospital and Cemetery of St Mary Magdalen, Winchester, England. International Journal of Paleopathology 2(2012). 4. sz. 170–180; JO BUCKBERRY: *On Sacred Ground: Social Identity and Churchyard Burial in Lincolnshire and Yorkshire, C. 700–1100 AD*. Oxford University School of Archaeology, Institute of Archaeology, Oxford, 2007 (Anglo-Saxon studies in archaeology and history 14: early medieval mortuary practices); C. M. HEIGHWAY–M. HARMAN–L. VINER–D. J. WILKINSON: *Burials = Cirencester. Anglo-Saxon Church and Medieval Abbey*. Eds. D.J. WILKINSON–A.D. McWHIRR. Cirencester, 1998 (Cirencester Excavations IV). 163–168; JULIAN D. RICHARDS: *Viking Age England*. Batsford Ltd, London, 1991; ANNIA KRISTINA CHERRYSON: *In the Shadow of the Church. Burial Practices in the Wessex Heartlands c. 600–1100 AD*. PhD Thesis. Department of Archaeology, University of Sheffield, Sheffield, 2005. A skóciai kolostorokban is számos épített antropomorf alakú sírgödröt lehet látni. Köszönettel tartozunk Berend Norának, a Cambridge-i Egyetem professzor asszonyának ezen információkért.

77 JAKOB KIEFFER-OLSEN: *Christianity and Christian Burial. The Religious Background, and the Transition from Paganism to Christianity, from the Perspective of a Churchyard Archaeologist = Burial and Society*. Eds. Claus Kjeld JENSEN–Karen Høilund NIELSEN. Aarhus University Press, Aarhus, 1997. 185–189.

78 MARIA CINTHIO: *De första stadsborna. Medeltida gravar och människor i Lund*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm–Stehag, 2002.

79 ROBERTO RODRÍGUEZ VIOLAT: *Las sepulturas antropomorfas*. Revista de Claseshistoria. Publicación digital de Historia y Ciencias Sociales 2013. 7. sz. 9 (további irodalommal).

80 IÑAKI MARTÍN VISO: *Enterramientos, memoria social y paisaje en la Alta Edad Media: propuestas para un análisis de las tumbas excavadas en roca en el centro-oeste de la península Ibérica*. Zephyrus 69(2012). 165–187; UÓ: *Espacios funerarios e iglesias en el centro peninsular: una relación compleja = Arqueología medieval. Els espais sagrats*. Eds. Flocel SABATÉ–Jesús BRUFAL. Pagès editors, Lleida, 2015. 81–114.

tezve,⁸¹ de általában mészkőbe vájva (Olaszország [a 6–7. századtól, pl. Santa Cecilia y Corviano, Vasanelo–Morticeli⁸²], Spanyolország [pl. San Andrés, Canapost, Geria–Mosquilla, Olèrdola, San Pelayo, Tózar (ld. 6. tábla 2)] [hasonlóképpen a 6–7. századtól],⁸³ Portugália [hasonlóképpen a 6–7. századtól, pl. Alto Paiva, Midões, Monsanto, Riba Côa, S. Miguel, Santa Maria do Castelo, Tomar stb.],⁸⁴ Korfu szigete [Angelokastro]⁸⁵) elterjedt temetkezési „divatot” eddig még senkinek nem jutott eszébe migrációként magyarázni, tehát ez is arra utal, hogy az antropomorf alakú temetkezések erdélyi elterjedésének megítélését mennyire meghatározták az írott források. Ugyanakkor ezen adatok alapján a szokás „germán” eredete elvethető, ugyanis egy nagyon régi, antik, mediterrán eredetű szokásról van szó, amelynek gyökerei az egyiptomi és a pun korig vezetnek vissza. Ebből a szempontból *Jijel* (Algéria), vagyis az antik *Djidjeli*, pun kori temető antropomorf sírjai több mint evidensen bizonyítják e szokás ókori eredetét (6. tábla 1).⁸⁶ Ebben a pillanatban viszont egyelőre nem kérdőjelezhető meg, hogy e temetkezési divat nyugati közvetítéssel a 12. század elején kerül Erdélybe.

- 81 „Las fechas de uso de los espacios funerarios definidos a partir de las tumbas excavadas en la roca deben situarse en terminos generales entre los siglos VI al XI”. Iñaki MARTÍN VISO: *¿Datar tumbas o datar procesos? A vueltas con la cronología de las tumbas excavadas en roca en la Península Ibérica*. Debates de Arqueología Medieval 4(2014). 29–65.
- 82 Serra Joselita RASPI: *Rinvenimento di necropoli barbariche nei pressi di Bomarzo e di Norchia*. Bollettino d'arte 5(1974). 1–2. sz. 70–88; Giancarlo PASTURA: *La necropoli dei „Morticelli”*. Storia degli studi e metodologie. Cronos II(2009). 4. sz. 23–26.
- 83 Christoph GRÜTZNER–Klaus REICHERTER–Tomás M. FERNÁNDEZ–STEEGER–Daniel MÜLLER–Stephan VERHOEVEN–Pablo G. SILVA BARROSO: *Orientation of Visigothic Tombs as Indicators of Recent Soil Movements and Slides: a Case Study from Southern Spain (Betis and Baelo Claudia) = Pleistocene Foragers: Their Culture and Environment. Festschrift in Honour of Gerd-Christian Weniger for his Sixtieth Birthday*. Eds. Andreas PASTOORS–Gerd-Christian WENIGER. Neanderthal-Museum, Mettmann, 2013 (Wissenschaftliches Schriften des Neanderthal Museums 6). 199–212; VIOLAT: i. m. 5–7; Iñaki MARTÍN VISO: *Paisajes sagrados, paisajes eclesiásticos: de la necrópolis a la parroquia en el centro de la península ibérica*. Reti Medievali Rivista 13(2012). 2. sz. 3–42; *Comunidades locales, lugares centrales y espacios funerarios en la Extremadura del Duero altomedieval: las necrópolis de tumbas excavadas en la Roca Alineadas*. Anuario de Estudios Medievales 46(2016). 2. sz. 859–898; Miguel Angel MARCOS MILLÁN–Angel Luis PALOMINO LÁZARO: *La necropolis medieval de La Mosquilla (Geria, Valladolid)*. Numantia 4(1989–1990). 219–228; Luca MATTEI–Marcos GARCÍA GARCÍA–Cristina MARTÍNEZ ÁLVAREZ–Manuel Jesús LINARES LOSA: *Iluminando sepulturas rupestres. Primeros datos arqueológicos sobre la necrópolis y el poblado altomedieval de Tózar (Granada)*. Revista del CEHR 26(2014). 3–32.
- 84 Catarina TENTE–Sandra LOURENÇO: *Sepulturas medievais escavadas na rocha dos concelhos de Carregal do Sal e Gouveia: estudo comparativo*. Revista Portuguesa de Arqueologia 1(1998). 2. sz. 191–218; Mário Jorge BARROCA: *Sepulturas escavadas na rocha de entre douro e minho*. Portugalia Nova Série 31–32(2010–2011). 115–182; Iñaki MARTÍN VISO: *Elementos para el análisis de las necrópolis de tumbas excavadas en la roca: el caso de Riba Côa*. CuPAUAM 31–32(2005–2006). 83–102; Marina AFONSO VIEIRA: *Alto Paiva. Povoamento nas épocas romana e alto-medieval*. Instituto Portugues de Arqueologia, Lisboa, 2004 (Trabalhos de Arqueologia 36).
- 85 *There is a cemetery on the western side with seven graves carved out of the rock in the shape of the human body as in a sarcophagus*. Lásd [https://en.wikipedia.org/wiki/Angelokastro_\(Corfu\)#/media/File:Anthropomorphic_graves_at_Angelokastro_in_Corfu.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Angelokastro_(Corfu)#/media/File:Anthropomorphic_graves_at_Angelokastro_in_Corfu.jpg) (2016. 04. 08.)
- 86 *En Jijel, antigua Djidjelli, podemos encontrar sepulturas antropomorfas excavadas en roca en varias necrópolis de época púnica*. VIOLAT: i. m. 10. (Fig. 12.)

C. Meglátásunk szerint a jövőben nem azt kellene kutatni, hogy melyik antropomorf alakú sírgödör köthető *hospesek*hez és melyik nem, hanem azt, hogy a szokás elterjedését milyen feltételek, körülmények segítették elő, hiszen a (temetkezési) szokások (általában) nem horizontális csoporttermészetűek és -jellegűek.

A 12. századi Erdélyben jelentős mennyiségben – az élet különféle területén – megjelentek a „nyugatiasodásra” utaló régészeti jelek. Ez egyetlen konkrét tényt jelent(het): az írott kútfőkkel is adatolt migrációk mellett a Magyar Királyság (beleértve ennek keleti felét is) integrációját a nyugati kultúrkörbe (5. *térkép*).

SOME REMARKS ON THE ‘WESTERNISATION’ OF THE TRANSYLVANIAN BASIN

Keywords: *westernisation, acculturation phenomenon, migration, female wear, female headdress*

Our research tries to reconstruct the hairdress of the Arpadian Age based on archaeological artefacts found in the Arpadian age churchyards in the Transylvanian Basin. The hairpins used throughout the 5–9th centuries in Western-Europe in the Anglo-Saxon speech-area were part of a hairdress fashion formation which later, in the 12th century, spread in the whole Christian Europe. Looking at the Transylvanian artefacts and their context we can notice that the copper alloy hairpins with gilded globular heads often appear with S ending lock rings. Their appearance is in strong relation with the Christian mentality and the western fashion of this age, which are obviously connected with the ‘westernisation’ of the Hungarian state institutions. Going into the most detailed analysis of the archaeological artefacts the results rise a lot of questions, some of which were answered only after other (especially anthropological) researches. It looks sure that these type of artefacts are not the heritage of any foreign people. The expanding of this study and the excavation of the earliest cemeteries in the future should complete our knowledge on this topic. In the 12th century the archaeological signs of ‘westernisation’ appear in all segments of life in the Transylvanian Basin. This can only mean one fact: besides the migrations mentioned by the written sources, the Hungarian Kingdom – including its Eastern half – was integrated into the Western culture.

OBSERVAȚII PRIVIND „OCCIDENTALIZAREA” BAZINULUI TRANSILVANIEI

Cuvinte-cheie: *occidentalizare, fenomene de aculturație, fenomene migraționiste, portul feminin, coafura feminină*

Bazat pe materialul arheologic descoperit în cimitirele aflate în împrejurimea bisericilor arpadiene din Bazinul Transilvan, studiul de față își propune să reconstituie coafura feminină specifică epocii menționate. În cazul acelor de păr studiate constatăm că piese specifice arealului vestic din secolele V–IX s-au răspândit în întreaga Europă creștină în secolele XI–XII. Luând în considerare artefactele transilvane și contextul lor putem remarca că acele de păr din aliaj de cupru cu capete aurite globulare apar mai cu seamă alături de inele de buclă cu capătul în formă de S. Apariția acelor de păr este legată de răspândirea portului vestimentar occidental și corelată direct, inclusiv la nivel cronologic, cu mentalitatea creștină, cu occidentalizarea instituțiilor Regatului Maghiar. În acești termeni putem vorbi de „occidentalizare” ca fenomen sociologic pe cuprinsul regatului. Analiza inventarelor arheologice prin metode specifice ridică și semne de întrebare, unele dintre acestea rezolvate prin analize antropologice adiacen-

te. Acestea indică faptul că artefactele respective nu sunt rodul unei migrații de scurtă durată, portul lor se încadrează în cuprinsul întregului interval al secolelor XII–XIII. În cursul secolului XII semnele procesului de aculturație – denumită de către noi „occidentalizare” – sunt vizibile în toate segmentele vieții și în Bazinul Transilvaniei, fapt ce indică cu claritate un singur lucru, și anume integrarea profundă a regatului în universul (*orbi*) culturii occidentale contemporane acestuia.

KÉPJEGYZÉK/LIST OF ILLUSTRATIONS/LISTA ILUSTRĂȚIILOR

TÁBLÁK/PLATES/TABLE

1. tábla. Nyugat-európai hajviselet. 1: Női alakok 11. századi ábrázolása (Elizabeth COATSWORTH–Michael PINDER: *The Art of the Anglo-Saxon Goldsmith*. Boydell Press, Woodbridge, 2002); 2: Róbert püspök felszentelése, 10. század vége (*The Golden Age of Anglo-Saxon Art. 966–1066*. Eds. Janet BACKHOUSE–D. H. TURNER–Leslie WEBSTER. Indiana University Press, Bloomington, 1984. 60 nyomán); 3: Hunterian zsoltároskönyvrészlete, 12. század, (Glasgow University Library 229, U.3.2); 4: Aquitaine-i Eleanor síremléke, 13. század eleje (Fontevraud apátság, Franciaország, http://www.midi-france.info/190202_fontevraud.htm [2016. 04. 07.]); 5: Maciejowski bibliaminiatúrái, 13. század közepe (Párizs, Franciaország, http://www.medievaltyms.com/courtyard/maciejowski_images.htm [2016. 04. 07.])

Plate 1. Western European Hairstyles. 1: Female Figures, 11th century (after COATSWORTH: *op.cit.*); 2: The Anointing of bishop Robert, the End of the 10th Century (after *The Golden Age of Anglo-Saxon Art. 966–1066*. Eds. Janet BACKHOUSE–D. H. TURNER–Leslie WEBSTER. Indiana University Press, Bloomington, 1984. 60); 3: Hunterian Psalter, 12th century, (Glasgow University Library 229, U.3.2.); 4: The Grave of Eleanor of Aquitaine, Beginning of the 13th Century (Fontevraud Abbey, France, http://www.midi-france.info/190202_fontevraud.htm [2016.04.07.]); 5: Maciejowski's Bible miniatures, Middle of the 13th Century (Paris, France, http://www.medievaltyms.com/courtyard/maciejowski_images.htm [2016. 04. 07.])

2. tábla. 1–4.: Fenyéd–Csonkatemplom. 1.: 40. sír; 2.: 5. sír; 3.: 37. sír; 4.: 4. sír. 5. Kányád – Régi templom 43. sír (Sófalvi András rajzai)

Plate 2. 1–4.: Brădești – Csonkatemplom. 1.: Grave 40; 2.: Grave 5; 3.: Grave 37; 4.: Grave 4. 5: Ulieș – Régi templom Grave 43 (drawings by András Sófalvi)

3. tábla. Hajtűs sírok bontás közben. 1–4.: Fenyéd – Csonkatemplom. 1–2.: 40. sír; 3–4.: 5. sír; 5–6.: Kányád – Régi templom 43. sír.

Plate 3. Graves Containing Hairpins during Excavation. 1–4.: Brădești – Csonkatemplom. 1–2.: Grave 40; 3–4.: Grave 5; 5.: Ulieș – Régi templom, Grave 43.

4. tábla. 1–32.: Fenyéd – Csonkatemplom. 1–11.: 5. sír; 12–32.: 40. sír; 33–51.: Kányád – Régitemplom. Plate 4. 1–32.: Brădești – Csonkatemplom. 1–11.: Grave 5; 12–32.: Grave 40; 33–51.: Ulieș – Régi templom.

5. tábla. Az erdélyi hajviselet rekonstrukciója. 1: A haj eltakarása és homlokszalaggal való rögzítése hajtűkkel; 2: A vászonkendő rögzítése a homlokszalaghoz; 3: A vállig érő kendő rögzítése és gömbös fejű tűkkel való díszítése; 4: A hajkarikák felillesztése

Plate 5. Reconstruction of a Transylvanian Hairstyle. 1: Covering the Hair and Fastening It Using a Headband and Hairpins; 2: Fastening the Canvas Kerchief to the Headband; 3: Placing the Shoulder Length Kerchief and Decorating it with Ball-End Hairpins; 4: Fitting the Lock Rings

6. tábla. 1. *Jijel* (Algéria), vagyis az antik *Djidjeli* (VIOLAT: *i. m.* Fig. 12 nyomán); 2. Tózar, Granada (MATTEI–GARCÍA GARCÍA–MARTÍNEZ ÁLVAREZ–JESÚS LINARES LOSA: *op.cit.* Gráf. 3 nyomán).
 Plate 6. 1. *Jijel* (Algéria), Namely the Ancient *Djidjeli* (after VIOLAT: *op. cit.* Fig. 12); 2. Tózar, Granada, Spain, 9th–10th centuries (after MATTEI–GARCÍA GARCÍA–MARTÍNEZ ÁLVAREZ–JESÚS LINARES LOSA: *op. cit.* Gráf. 3)

TÉRKÉPEK/MAPS/HÁRTI

1. térkép. Hajtűk mennyiségének változása lelőhelyenként az Erdélyi-medence területén
 Map 1. The Changes of the Quantitative Variables of the Hairpins per Site of the Transylvanian Basin
2. térkép. Hajtűk mennyiségének változása a sírokban az Erdélyi-medence területén
 Map 2. The Changes of the Quantity of Hairpins in the Graves of the Transylvanian Basin
3. térkép. Hajtűk lelőhelyei az Erdélyi-medence keleti felében
 Map 3. Sites which Yielded Hairpins in the Eastern Half of the Transylvanian Basin
4. térkép. Nyugati divatjelenségek a 12–13. századi Erdélyi-medence anyagi kultúrájában és a temetkezési szokásokban
 Map 4. The Spread of Western Fashion Styles among Material Finds and in the Burial Traditions in the Transylvanian Basin during the 12th–13th Centuries
5. térkép. Nyugati divatjelenségek a 12–13. századi Kárpát-medence anyagi kultúrájában és a temetkezési szokásokban
 Map 5. The Spread of Western Fashion Styles among Material Finds and in the Burial Traditions in the Carpathian Basin during the 12th–13th Centuries
1. Algyógy (Geoagiu de Jos) – *Református templom*; 2. Alsórajk – *Kastélydomb*; 3. Babócsa – Nárciszkert; 4. Barcaföldvár (Feldioara, Marienburg) – Evangélikus templom/Főtér; 5. Báta; 6. Békés – *Povádi Tangazdaság*; 7. Biharszentjános (Sântion) – *Kolostordomb* (*Dealul Mănăstirii*); 8. Bizere/Frumușeni; 9. Budapest – *XVI. kerület*; 10. Budapest – *Kána*; 11. Cikádor; 12. Csíkszentlélek (Lelicieni); 13. Csíkszentmihály (Nicolești) – *Templom*; 14. Csongrád – Ellésmonostor; 15. Doboka (Dăbâca, Dobeschdorf) – *IV. vártérség* (*Incinta IV, Area IV*); 16. Doboka – *Boldogasszony* (*Boldág*); 17. Eger; 18. Esztergom – *Zsidó*; 19. Fenyéd (Bădești, jud. Harghita) – *Csonka templom*; 20. Gyulafehérvár (Alba-Iulia, Weißenburg, Carlsburg) – *Római Katolikus Székesegyház* (*Catedrala Romano-Catolică*); 21. Homoróddaróc (Drăușeni); 22. Kaposvár; 23. Kányád (Ülles) – *Régi templom*; 24. Kiszána – *Vártemető*; 25. Kolozsvár (Cluj-Napoca, Klausenburg) – *Mănăstur-Calvaria* (*Monostor-Kálvária*); 26. Kolozsvár – *Főtér* (Piața Unirii); 27. Mačvanska Mitrovica; 28. Malomfalva (Morești) – *Csittfalva* (*Cițfalău*); 29. Marosszentgyörgy (Sângeorgiu de Mureș) – *Római katolikus temető*; 30. Marosvásárhely (Târgu Mureș, Neumarkt am Mieresch) – *Vár* (*Cetate*); 31. Medgyes (Mediaș); 32. Muzsna (Moșna, Meschen); 33. Nagyszeben (Sibiu, Hermannstadt) – *Huet tér* (*Piața Huet*); 34. Nyárádszentlászló (Sânvășii) – *Református templom*; 35. Ópusztaszer-Monostor; 36. Patakfalva (Văleni) – *Temető*; 37. Požega/Slavonska Požega; 38. Rakovac; 39. Segesvár (Sighișoara, Schässburg) – *Szőlős* (*Dealul Viilor*); 40. Segesvár-Kolostortemplom (*Biserica Mănăstirii, Klosterkirche*); 41. Segesvár-Hegyi templom (*Biserica din Deal, Bergkirche*); 42. Somogyvár; 43. Szászalmás (Almen, Alma Vii); 44. Szászváros (Orăștie) – *Rotonda* (*Rotundă*); 45. Szentábrahám (Avrămești) – *Templomföldék*; 46. Szentés – Kaján; 47. Székely; 48. Szombathely – Kisfaludy utca; 49. Tóti (Tăuți); 50. Vámosgyörk – *MHAT-telep*; 51. Vokány.

KÉPMELLÉKLET

NYÁRÁDI ZSOLT-GÁLL ERWIN

1

2

3

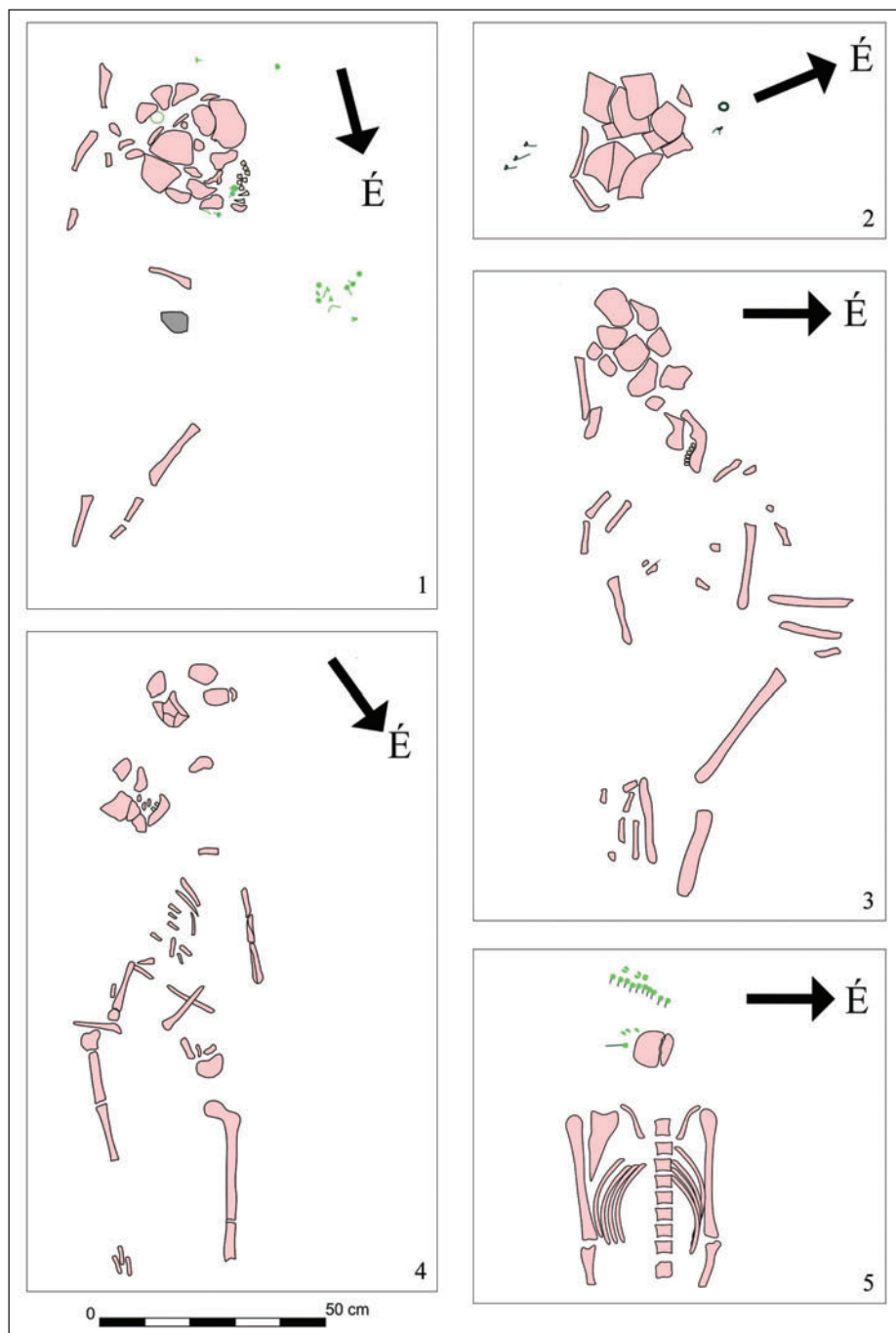
4

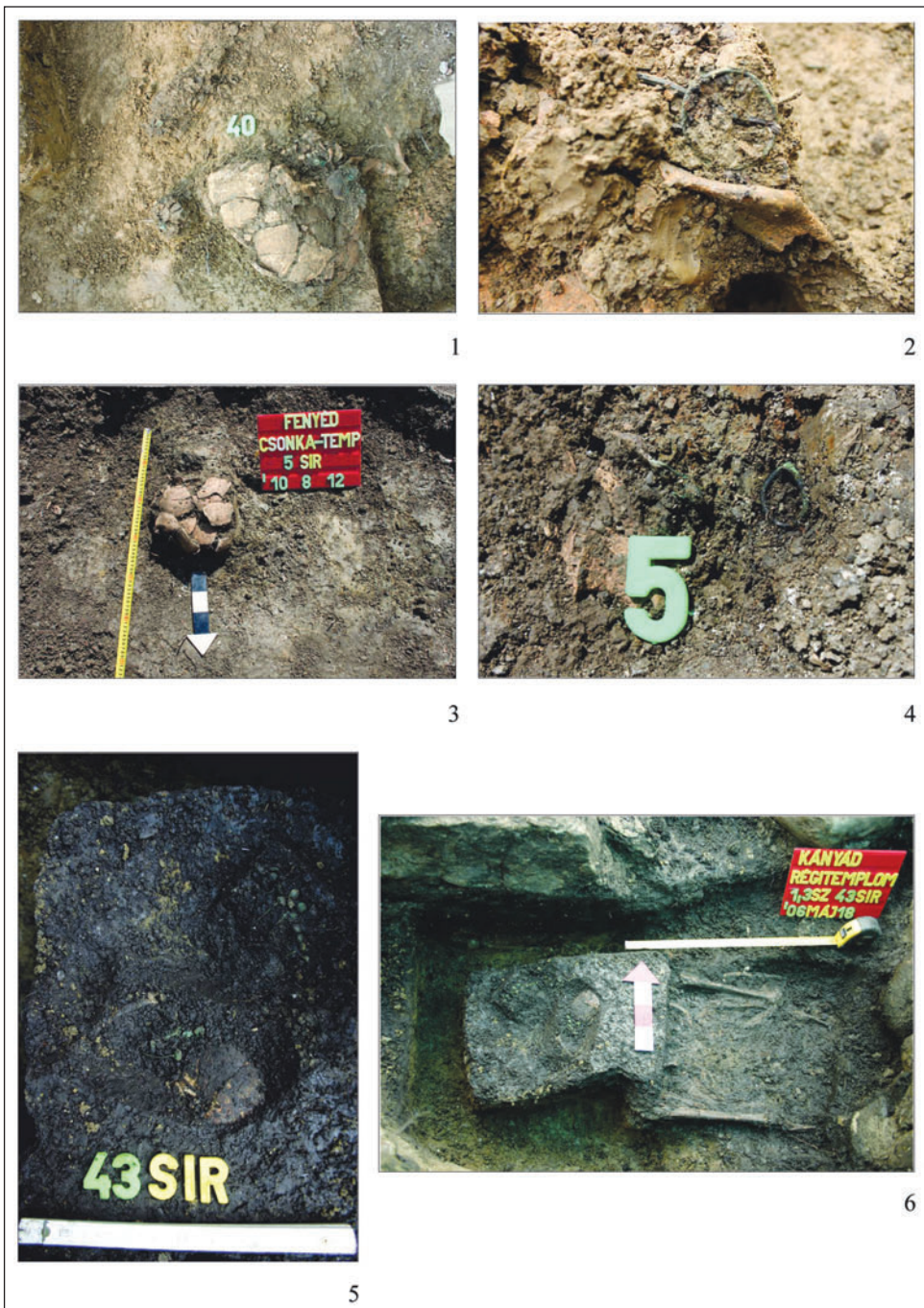
5

1. tábla

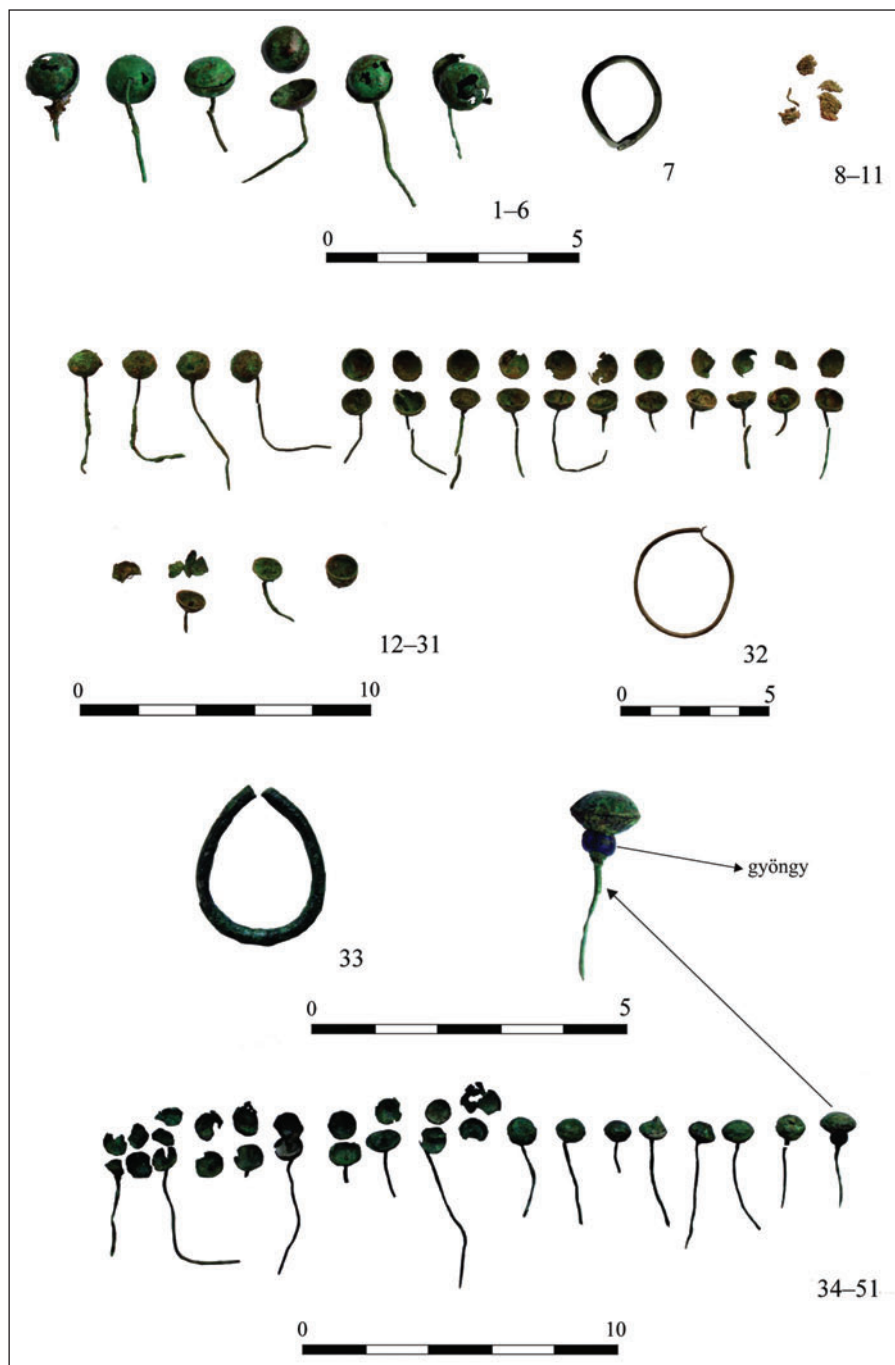

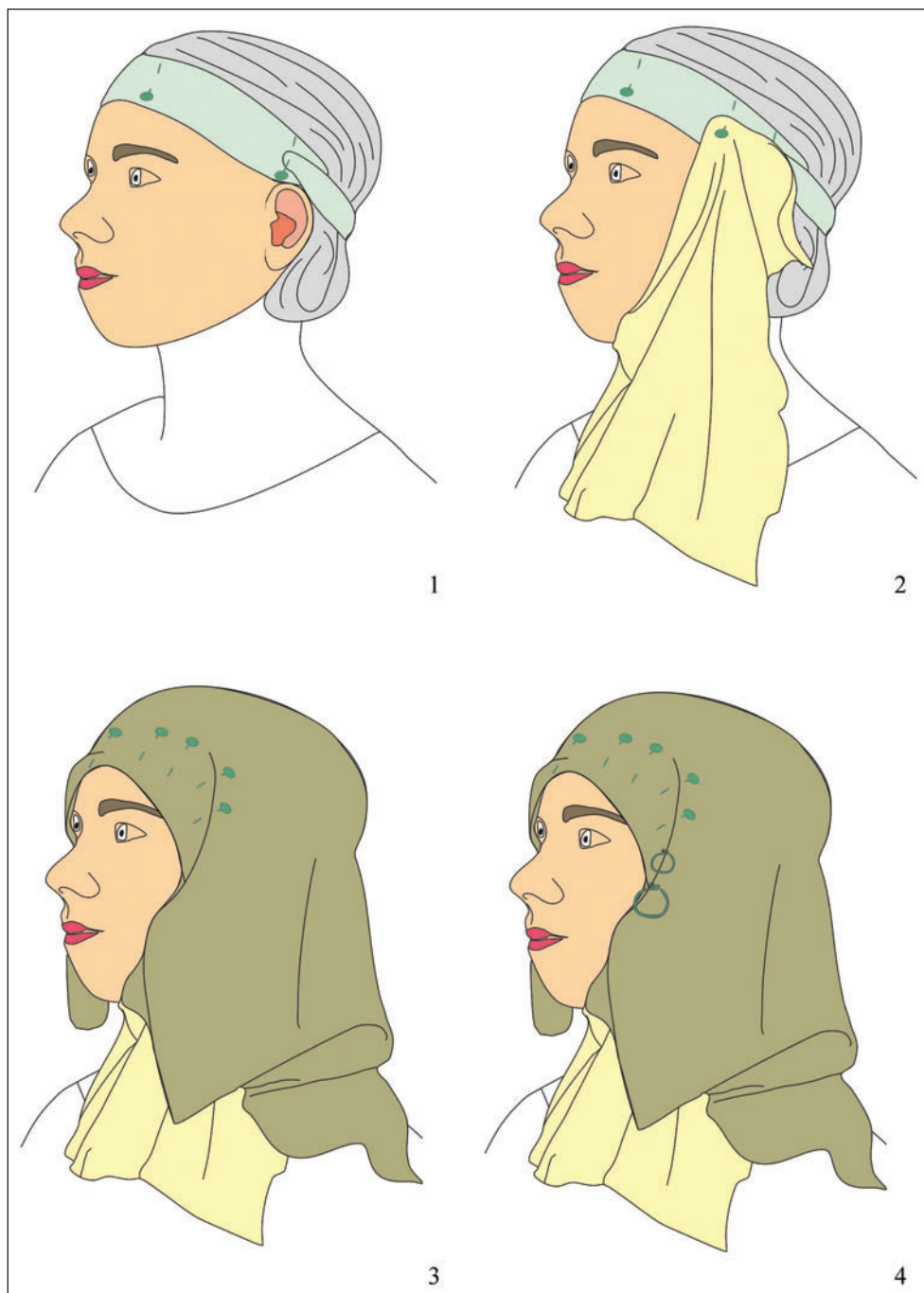
2. tábla

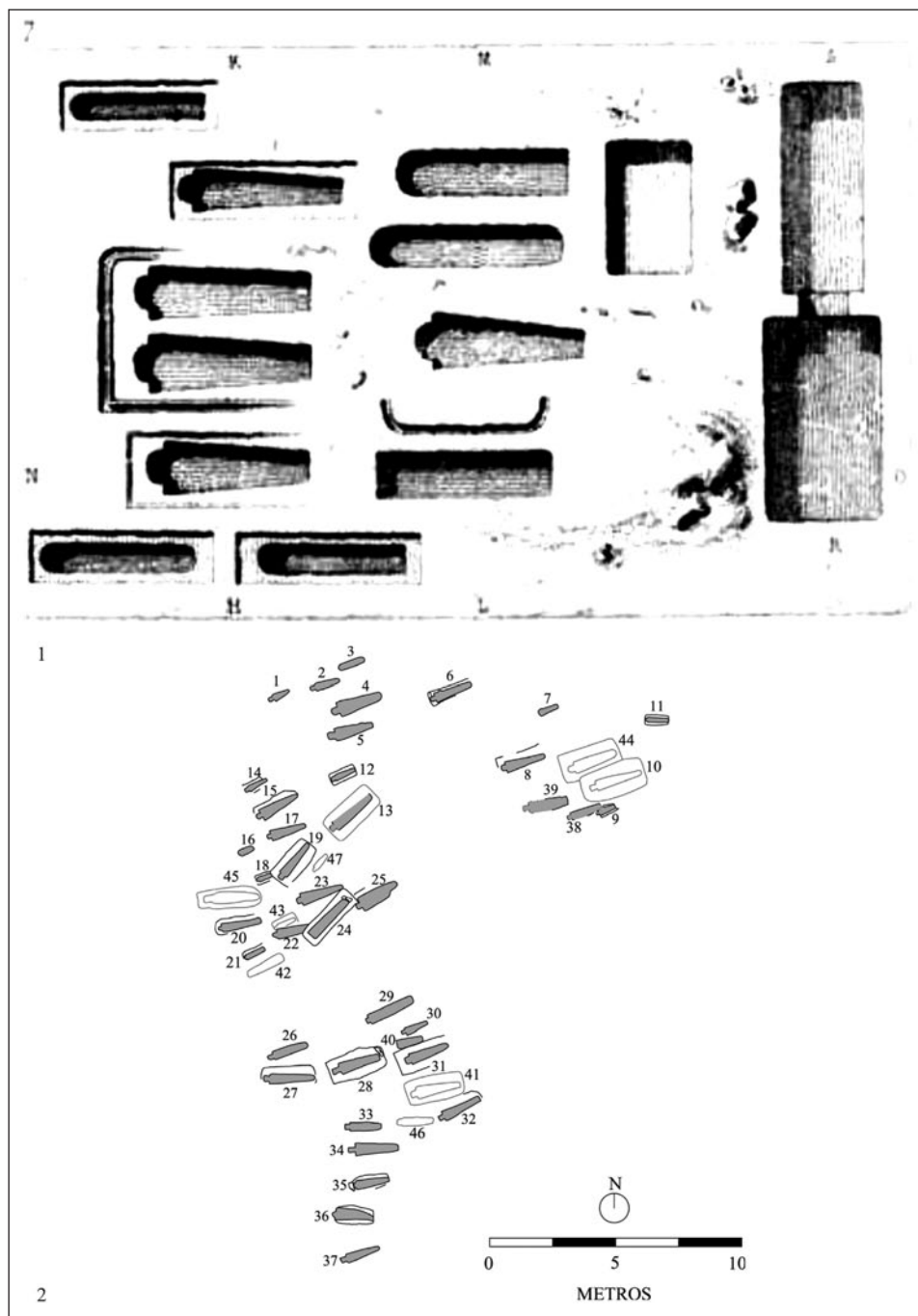
3. tábla

4. tábla

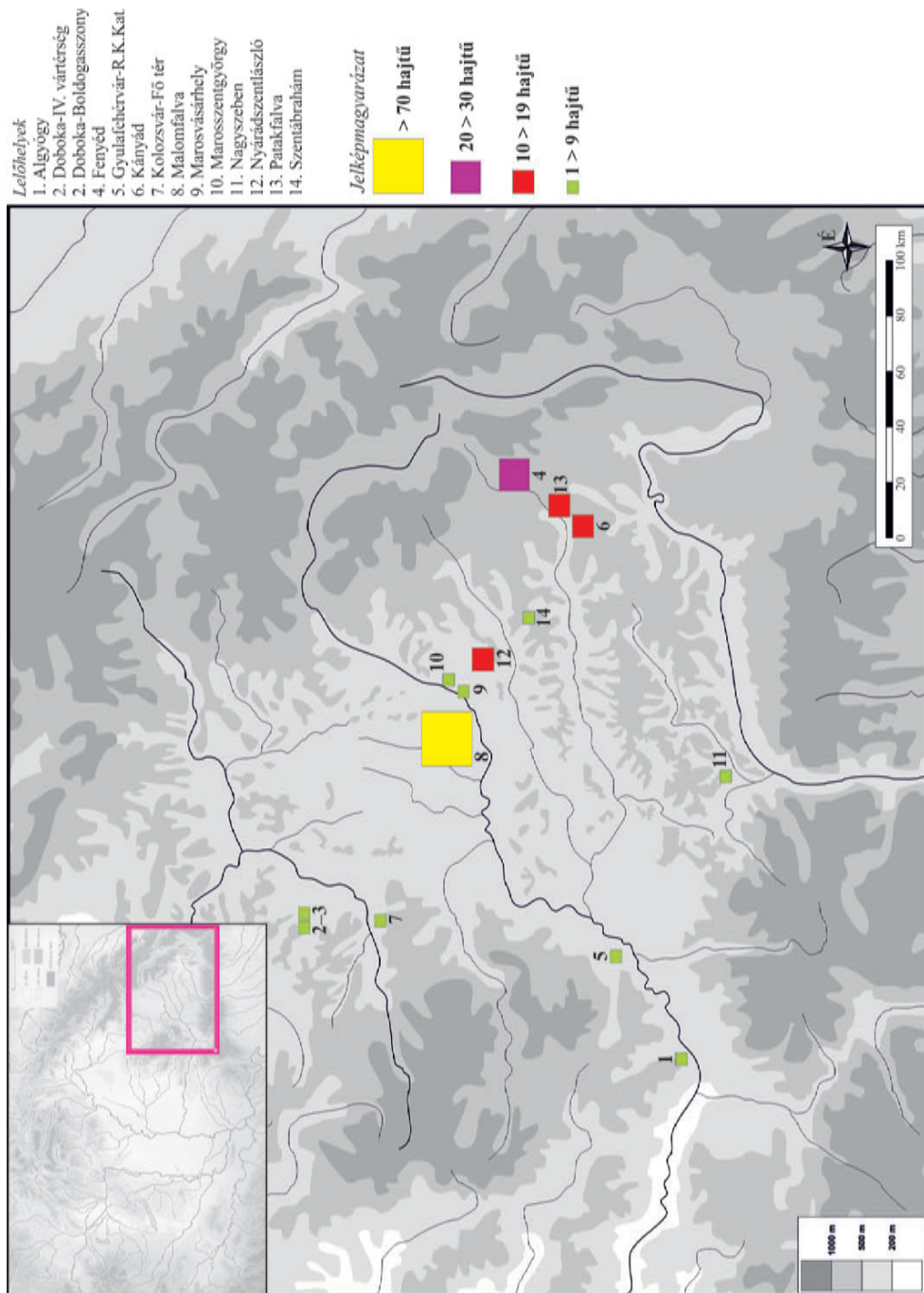

5. tábla

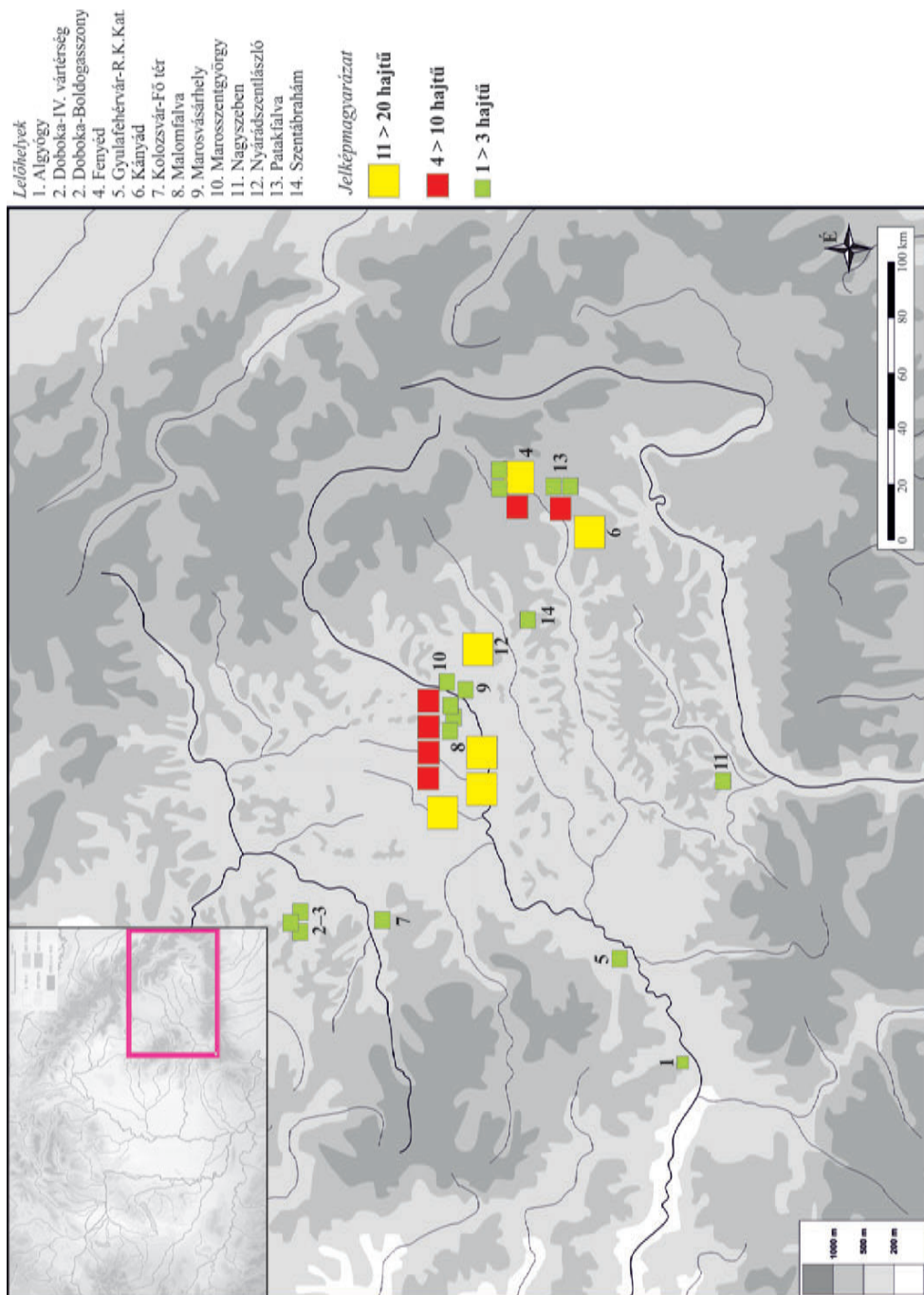

6. tábla

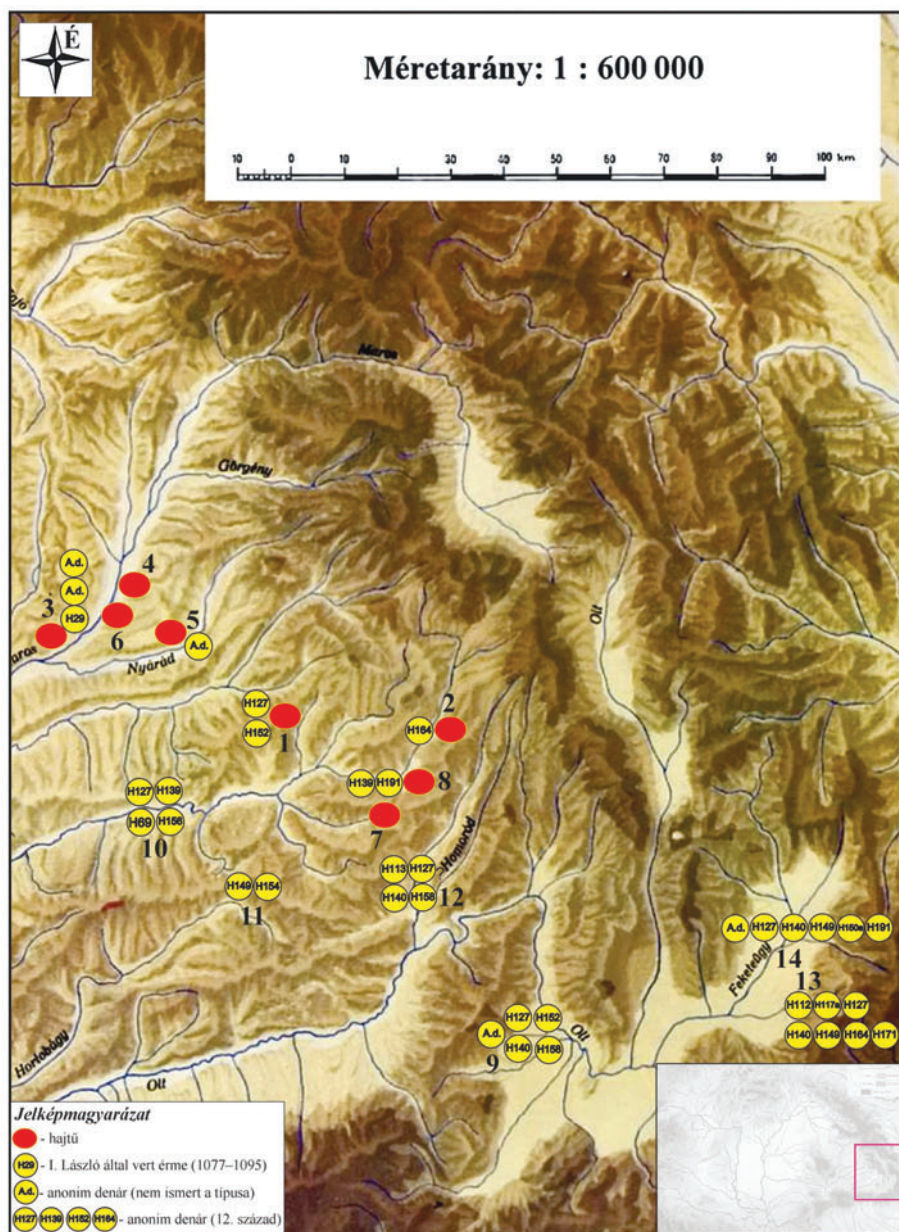

1. térkép

2. térkép

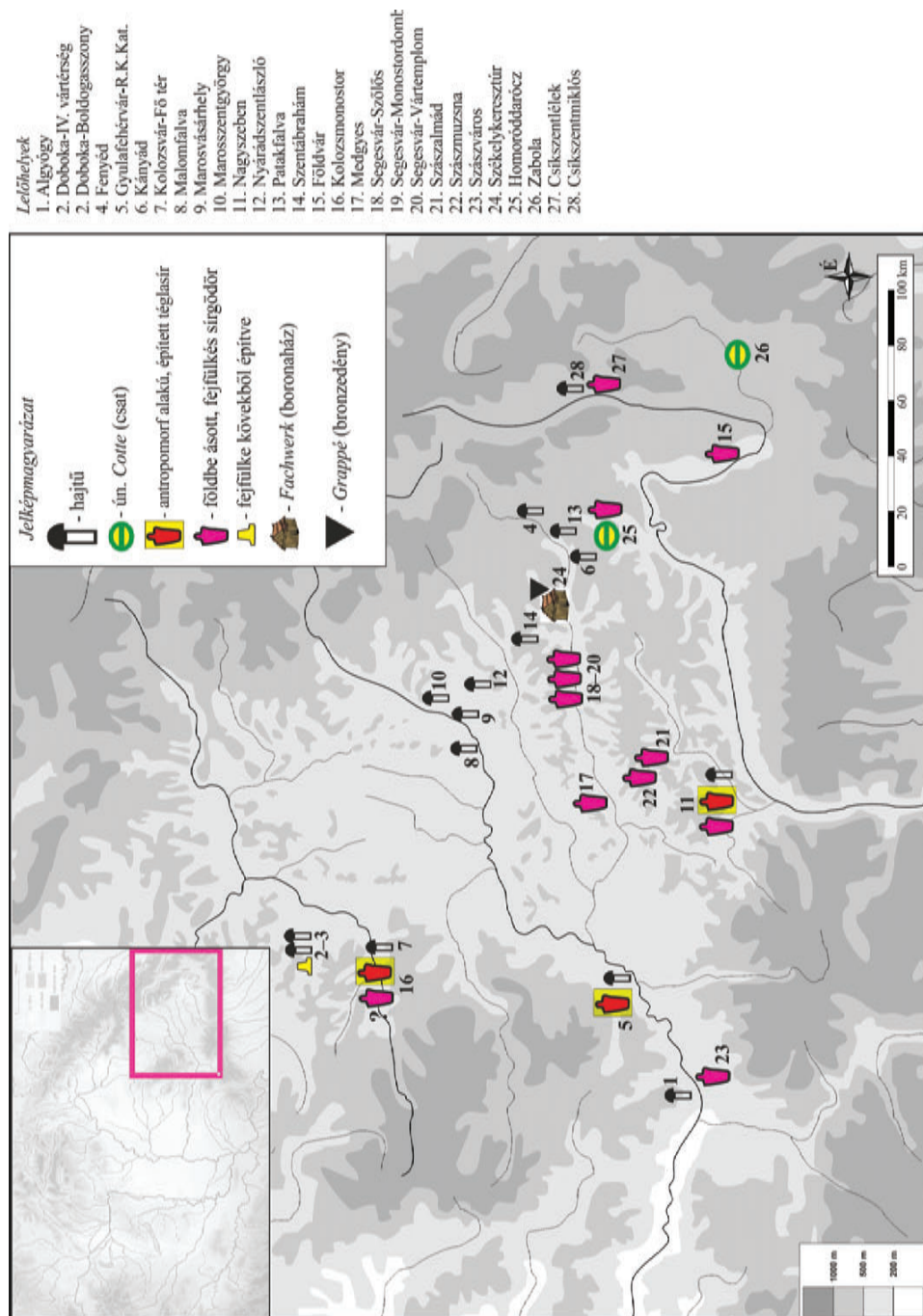

1. Szentábrahám
2. Fenyéd
3. Malomfalva
4. Marosszentgyörgy
5. Nyárádszentlászló

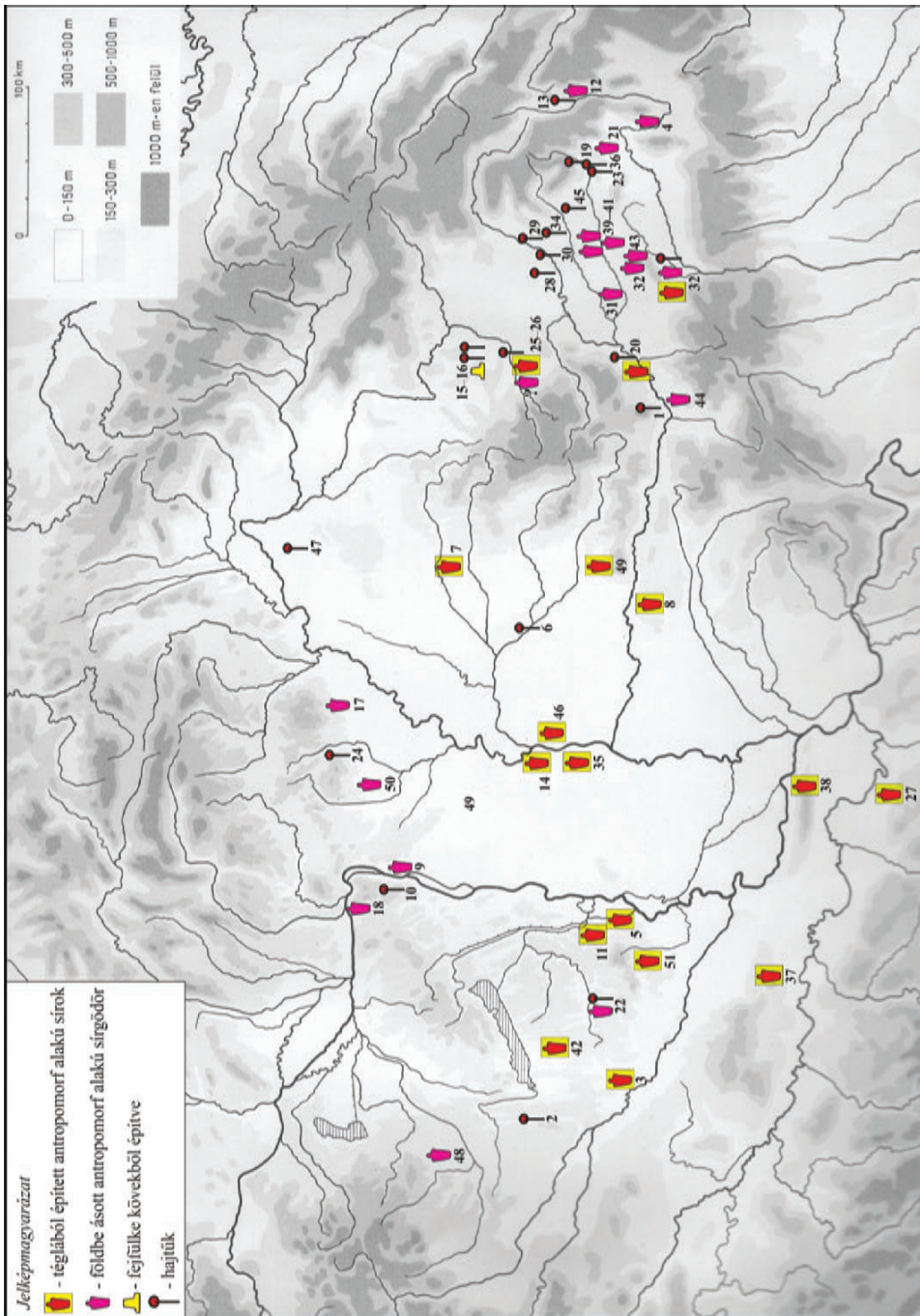
6. Marosvásárhely
7. Kányád
8. Patakfalva
9. Földvár
10. Segesvár

11. Szászfehéregyháza
12. Homoróddaróc
13. Zabola
14. Székelypetőfalva

3. térkép

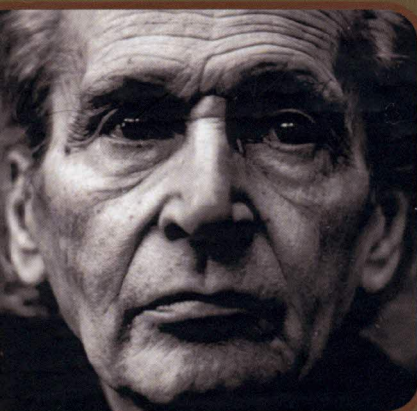

5. térkép

Láttatni az emberi élet hivatalos kereteit (és ezek változását); könyvek és egyéb tárgyak használatát az időben; a kereskedő, a nyomdász, a zenetanító, az író/műfordító, a földművelő, a kiváltságos személy, a „kívülről jött”; a települések és családok; az intézmények problémáit; a viszonylatokban élő embereket és csoportokat (köztük „kisebbségeket”); a műveket: értelmezés. Az itt közreadott megközelítések mint szakmai beszéd társat szólítják meg az olvasót.

Az egyetemes kultúra folyamatainak, tendenciáinak konkrétumaiban, nemegyszer konfliktusaiban való vizsgálatára, modellteremtésre, tudományos kérdések új szempontokat érvényesítő felvetéseire nyújt lehetőséget az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályának évkönyve (CERTAMEN IV.: a 2015 novemberében – a tudomány napján – magyar nyelven előadott kutatási eredmények foglalata).

ISSN: 2393-4328

9 772393 432171